

Araştırma Makalesi/Research Article

**AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN ÜÇ ROMANINDA ADALET VE CEZA ANLAYIŞI:
"İNTİKAM"**

Ahmet Mithat Efendi's Concept of Justice and Punishment in Three Novels: "Revenge"

Öğr. Gör. Dr. Nur DOĞAN

İstanbul Aydın Üniversitesi
nurdogan91@hotmail.com
İstanbul/TÜRKİYE

ORCID

Geliş Tarihi / Received Date: 17.12.2025
Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.03.2026
Yayın Tarihi / Published Date: 10.04.2026

Atf/Citation

Doğan, Nur. "Ahmet Mithat Efendi'nin Üç Romanında Adalet ve Ceza Anlayışı: "İntikam"". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 12/24 (Bahar 2026), 717-740.

10.28981/hikmet.1843783

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

ÖZ

İnsanın adil bir dünyada yaşama isteğinin neticesinde geliştirdiği ceza mekanizmalarından biri intikamdır. İnsanlık tarihinin en ilkel ceza mekanizması addedilen ve insanın dürtülerinden biri olduğuna inanılan bu mefhum, Eski Yunan'dan itibaren edebî metinlerde de gündeme getirilen başlıca konulardandır. İntikam olgusu metinlerde kimi zaman meşruluğu yönünden sorgulanmış kimi zaman ise adaleti sağlayan bir ceza yöntemi olarak sunulmuştur. Her iki tavra, Türk edebiyatından örneklerde de rastlanmaktadır. Bilhassa Ahmet Mithat Efendi intikam ve ceza kavramlarını; meşruluğunu, eylemin toplumsal değerlere yakınlığı ve uzaklığı, kişilerin rolüne ve niyetine göre sorgulayanlardan biridir. Zira o, devletin devamını toplumun nizamında görür ve bu doğrultuda eserlerini halkı eğitmek amacıyla kaleme alır. Bu kavramları da ferdî plandan ziyade, toplumsal ve ahlâkî perspektiften değerlendirmiştir. O, intikamı milletin birbirine kenetlenmesini sağlayan değerleri tehdit eden ortadan kaldırmak için kullanır; fakat bu hususta insan eliyle alınan intikamdan yana olmadığını, onun yerine "ilahî intikam" dediği adaletin tecelli etmesini beklemenin doğru bir yol olduğunu ima eder. Lakin toplumun sürekliliği için verilen mücadelede her şeyin mübah olacağına dair inancı kimi zaman eylemi ilahî güce bırakmasını engellemiştir. Bu çalışmada da Ahmet Mithat Efendi'nin intikam olgusuna bakış açısı, örnekler ve nedenleriyle ortaya konacaktır. Bunun için intikam ve adalet kavramını olayların merkezine aldığı *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Dürdane Hanım, Gürcü Kızı yahut İntikam* romanları seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Ahmet Mithat Efendi, İntikam, Adalet, İlahî Adalet.

ABSTRACT

The concept of revenge can be understood as a form of retribution that has emerged as a response to the fundamental human desire to inhabit a just world. It is widely regarded as one of the most primitive forms of punishment and is believed to be a fundamental human instinct. The theme of revenge has been a major theme in literature since ancient Greece. The legitimacy of revenge has been called into question in various literary works, yet at other times, it is presented as a means of ensuring justice. Examples of both attitudes can be found in Turkish literature. Ahmet Mithat Efendi, an early proponent of public education who espoused the notion that the stability of the state was contingent upon maintaining social order, was among the intellectuals who challenged the legitimacy of this concept. This challenge was based on the perpetrator's proximity or distance from social values, their role, and their intentions. This is due to the fact that he has evaluated these concepts from a social and moral perspective rather than an individual one. The utilisation of retribution as a means of eradicating those who pose a threat to the values that serve as the foundation for the nation's cohesion is a strategic approach employed by the subject. However, the author suggests that seeking personal retribution is not the optimal course of action and that it is preferable to allow justice to run its natural course, a concept that is termed 'divine revenge'. Nevertheless, his conviction that all means are justified in the pursuit of societal continuity occasionally hinders his inclination to entrust matters to divine intervention. The present study will examine Ahmet Mithat Efendi's perspective on the concept of revenge, providing examples and explanations to illustrate this. In this regard, the novels *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Dürdane Hanım, Gürcü Kızı Yahut İntikam* have been selected, as they place the concepts of revenge and justice at the centre of the events.

Keywords: Turkish Literature, Ahmet Mithat Efendi, Revenge, Justice, Divine Justice.

Giriş

İnsanoğlunun sosyal bir varlık olduğu, bu özelliğinin temelinde hayatta kalmak gibi temel bir ihtiyacın bulunduğu bilgisi günümüz insanı için şaşırtıcı olmamakla birlikte hâlihazırda modern disiplinlerin de hareket noktasıdır. Bu ifade felsefeden, sosyolojiye, psikolojiden siyasete, ekonomiden edebiyata, tarihe ve daha pek çok alanda sorulan “neden” ve “nasıl”ların başlangıç noktasını teşkil etmektedir: İnsanların neden bir arada yaşadığı, bireyselliği önemserken aile, evlilik, toplum gibi kurumlara neden gereksinim duyduğu veya bu kurumları nasıl ayakta tutabildiği gibi en az bir kez cevabı verilmiş ve birbirini doğuran sorular silsilesi ile tekrar gündeme getirilmekte ve teknolojilerin gelişmesine, dönem ve dinamiklerin değişmesine rağmen bilhassa sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda bu sorular üzerinde hâlâ düşünülmektedir. Zira toplumu anlamamanın yollarından biri insanı ve eylemlerini anlamaktan geçer. Bu açıdan değerlendirildiğinde cevabı bilinen soruların her koşulda düşünülmesi şaşırtıcı değildir. Esasen anlamların, yaşanan çağa ve teknolojiye göre değiştiği hatırlanırsa doğayla/çevreyle bilinçli olarak ilk kez karşılaşan çocuğun var olanı hayretle tetkik etmesi kadar doğal bir eylemdir. O çocuğun sorduğu sorular, zamanla, yetişkin bilincinde ideal bir toplum/devlet/ilişkiler ağının olup olmadığı ve tüm insanların olmasa bile çoğunluğun bir arada yaşayabileceği ideal bir toplumu nasıl yaratılabileceği benzeri sorulara evrilir. Bu sorular toplumun her kurumuna yayılabilir. Ancak bu yazıdaki amaç idealin kelime anlamını sorgulamak ve bu uğurda yaratılabilecek ihtimaller için kullanılacak enstrümanların niteliğini araştırmak değildir. O yüzden bunlardan bahsedilmeyecektir. Ne var ki bu hususta hatırlanması gereken yalnız var olamayacağını anlayan insanın aklına gelen ilk soruların; mitlerden beri tartışılan, üzerine söz söylenen konulardan mürekkep olmasıdır. Yani aslında bugün edebî eserlerde de tartışılan konular yeni değil, eski endişelerin yeni formlarıdır.

İdeal olup olmadığı tartışılmakla beraber insanları bir arada yaşamaya sevk eden temel itkinin hayatta kalmalarını sağlayan, kolektif yaşamı düzenleyen –en azından buna imkân veren- enstrümanlardan biri de adalet arzusu ile bunu belli bir sistem hâline getiren hukuktur. Kolektif yaşam için kolektif huzurun sağlanması gerekir. Bu hususta insanlar arasında eşitliğin kurulması elzemdir. Bunu sağlayacak olan da toplumsal düzen -din, ahlâk, görgü, örf ve âdet, hukuk- kurallarıdır. O hâlde adalet, eşitlik ilkesi üzerinde temellenmiş bir kavramdır. Bununla beraber adalet kavramının tam bir karşılığı arandığında sayısız tanımla karşılaşmak mümkündür. Söz gelimi, Arapça bir kelime olan adalet sözcüğünün *Kubbealtı Lügati*’nin elektronik sözlüğündeki karşılığı; “1. Hak ve hukuka uyma, herkesin hakkını gözetme, doğruluktan ayrılmama, hakkaniyet. 2. Bir cemiyette kanun ve nizam yoluyla kişilerin haklarının karşılıklı korunması”¹dir. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*’nde adaleti “Bir toplumda erdemlerin, ideallerin ve değerlerin cisimleşmiş, hayata geçirilmiş hâli” olarak değerlendirdikten sonra adaletin herkesin hak ettiği karşılığı alması olduğunu da ayrıca belirtir. Ancak bu karşılık ceza olabildiği gibi ödül de olabilir (Cevizci, 2005, 13). Adalet üzerine düşünen Kant ise kavramı açıklarken insan onuruna göre ve kimseye zarar vermeden yaşamayı ve herkese hakkına düşeni vermeyi ön plana çıkarır (Güriz, 2013, 14). Kant’tan daha önce Roma’nın önemli hukuk âlimlerinden Ulpian da bu kavramı, Kant’ın adalet anlayışının üçüncü şartı ile ilişkilendirerek insanlara hakkına düşeni vermek

¹“Adalet”. Kubbealtı Vakfı/Kubbealtı Lügati. Erişim [30 Haziran 2025]. <https://lugatim.com/s/adalet>.

hususunda devamlı ve sonsuz çaba harcanması olarak tanımlamıştır (Güriz, 2013, 14). Bu anlamlara ek olarak adaletin, doğrudan kurum olarak düşünüldüğü de anlaşılmaktadır. O anlayışta da adalet, devlette hak ve hukukun sağlandığı teşkilat olarak belirtilir. TDK’nin *Güncel Sözlüğü*’nde de aynı fikirlerin az çok farklı ifadeleri mevcuttur. Ancak karşılıklardan biri dikkate değerdir: “Herkes kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme.”² Bu tanıma Platon’un *Devlet* adlı eserinde Simonides’te de rastlanır. Simonides “Adalet, herkese borç olanın verilmesidir” (331e, 2010, 6) der. Yani kişiye hak ettiği verildiğinde adalet sağlanacaktır. Nitekim *Devlet*’in birinci kitabında Simonides’in bu düşüncesi üzerine Sokrates ile Thrasymakhos’un tartışması yer almaktadır. Bu tartışma da meselenin başka bir noktasını sorgulaması hasebiyle dikkate değerdir: Eşitlik dışında başka düşünceleri ve soruları da doğuruyor ama ilk başta akıllara gelen soru, adaletin kim tarafından sağlandığıdır. İnsanların hak ettiğini belirleyen kimdir? Devlet mi, toplum mu, bireyin kendisi mi?

Yukarıdaki tanımların yanı sıra Robert C. Solomon ise *Adalet Tutkusu* adlı eserinde adaletin ne olduğu meselesinin belki de ilk büyük felsefi sorumluluk olduğunu söyledikten sonra alışageldik tanımların aksine bu sorunun, sadece, hayatta neleri hak ettiğimize veya bize zarar veren kişileri nasıl cezalandırmamız gerektiğine dair temel soruları içermediğini söyler. Ona göre bunlarla birlikte iyi bir hayatın ne olduğu, bu hayatın nasıl elde edilebileceği, nasıl yaşanabileceğini araştıran soruyu da bünyesinde barındırır (Solomon, 2004, 21-22). Adalet kavramının tek bir yönünün düşünülmesinin sebebi anlayışların değişmesine rağmen inançlarla süslenen kavramın tekmiş gibi görünmesidir:

“Gerçekten de adalet neredeyse dinsel bir düşüncenin çağrışımlarını taşır; tartışılmaz biçimde muhteşem, kozmik ve evrenseldir ve insan yaşamının varlığı için zorunludur. Bu yüzden de *adalet* kelimesi bizleri korkutur, şaşkına çevirir, yanlış yola sevk eder bazen; inkâr edilemez şekilde saygın, onurlu, biraz da kahramanca bir şeylere işaret eder ama her koşulda muazzam, ürkütücü, hatta belki tanrısal olanı gösterir. İdeal bir dünya yönetiminde, ekonomik paylaşım düzeninde veya cezaî adalet sisteminde, ‘olması gereken’ durumla (cezalandırılmamış bir suçlunun, yanlış bir şekilde sömürülen bir masumun kalmadığı durum) ilgili bir şeydir en azından; ya da bolluğun ve mutluluğun herkes için olduğu, tanrısal türden bir iradenin insan hayatında karşılık bulduğu ütöpik bir dünya hâliyle ilişkilidir.” (Solomon, 2004, 22-23).

Adalet istenci bünyesinde anlamıyla birlikte nasıl işletilmesi gerektiği problemini de barındırır. Toplum düzeninin ve huzurunun sağlanması için hukukî yaptırımlara başvurulması beklenir. Ancak kanun boşluklarının olduğu noktada ve bireyler tarafından kurumların adaleti sağlayamadığının düşünülmesi, kendi eşitliğini kurma isteğini doğurur ki bunların karşılığı da intikam veya diğer bir deyişle öç almaktır. Solomon, Platon ve Aristoteles’in düşüncelerinde adalet kavramı yüksek ideale kavuşup “tüm erdemlerin toplamı” olarak algılanmasına rağmen Homeros’ta ve Eski Ahit’te adaletin esas anlamının açık bir şekilde derindeki ferdî duyguların, özellikle de intikam duygusunun alanı içinde bulunduğuna işaret eder. Nitekim Eski Ahit’ten aktardığı “(...) göz yerine göz, diş yerine diş, el yerine el, ayak yerine ayak, yanık yerine yanık, yara yerine yara, bere yerine bere” (Eski Ahit, Çıkış, 21, 24-5) alıntısının intikamın adaletle benzer

² Türk Dil Kurumu. “Adalet”. *Güncel Sözlük*. Erişim [30 Haziran 2025]. <https://sozluk.gov.tr/>.

algılandığını söyler. Ancak kulağa korkunç gelmesine rağmen dünyanın eskiden bulunduğu koşullarda söylenen bu emrin, uygarlıkla beraber revizyona uğramış bir intikam çılgılığı olmadığı görüşündedir. Zira bu söze bakıldığında bir göze karşı yalnızca bir gözün çıkartılması, suçlunun bütün ailesi ile birlikte yargılanmaması gerektiği de ifade edilmiştir. O hâlde modern öncesi toplumlar ve inançlarında da adalet, belli bir suça, aynı şekilde karşılık vermekten ibarettir. Solomon'un da deyişiyle "(...) bir adaletsizliğe az ya da çok ölçülü biçimde tepki vermektir, dünyanın nasıl olması gerektiğine dair genel bir kuramı uygulama çabası değildir." (Solomon, 2004, 27-28). Ayrıca en temel ve yaygın adalet tepkilerinden intikam, sosyal bilimlerde bir dürtü olarak insan doğasının bir parçası olarak değerlendirilir ve bu dürtünün kurumları ceza adaletinin uygulanmasına yönlendirdiği, kanuna bağlı toplumların istikrarını sağlamada önemli bir gayeye hizmet edebileceği kabul edilir. Yani öç duygusu ilkel olmakla birlikte adaletin kavramsal özü olarak değerlendirilir (Solomon, 2004, 66). Nitekim Cora Du Bois, *The Peoples of Alor* (1961); Christoph von Fürer-Haimendorf, *Moral and Merit: A Study of Values and Social Controls in South Asian Societies* (1967); E. Adamson Hoebel, *The Law of Primitive Man: A Study in Comparative Legal Dynamics* (1954) adlı eserlerinde Yeni Gine'nin sömürge öncesi kabileleri, Hindistan'ın Dafla (Daphla) Tepesi halkı, Afrika San halkları ve Amerika yerlileri ve diğer modern hukuk öncesi toplumlarında intikamın temel sosyal kontrol aracı olduğunu ileri sürerler. İnsanlar, örgütlü toplumun suçlulara "hak ettikleri" cezayı vermeye isteksiz olduğuna inanmaya başladıklarında, anarşinin tohumları ekilir (Vidmar, 2000, 31). Bu hususta Robert C. Solomon, adaletsizlik karşısında duyulan öfke ve nefretin, adil bir dünyanın mümkün olup olmadığı bir kenara bırakılırsa, insanın adalet duygusunun gelişmesinde son derece faydalı olduğunu savunur. Zira ona göre bu duygular, yalnızca kendi adımıza değil; sevdiğimiz, sonra işlenip gelişerek tüm insanlar ve canlılar adına da kaygı duymamızı sağlar. Bu da adalet duygumuzun, yalnızca empati, merhamet gibi iyi duygularla anlaşılamayacağı ve işlemeyeceği anlamına gelir (Solomon, 2004, 67-68). Ayrıca intikamın şiddetinden bağımsız cezadan ibaret olmadığını altını da çizer:

"İntikam nedir? İsteddiği kadar sert olsun, intikam cezadan ibaret değildir. Soyut bir görev duygusunu veya akılsallığı değil; kişisel, duygusal bir hassasiyeti gerektirir. Ama yalnızca bir saldırı ya da kendini dayatma da değildir; eşit duruma gelmek, dünyayı yeniden dengeye oturtmak, işleri yoluna koymak ve suçluya hakkettiği cezayı vererek ettiğini biçmesini sağlayıp düzeni sağlamaya yönelik bir felsefî duyguya da dayanır. Her şeyden önce bir düşünce değildir intikam, düşünsel olmaktan ziyade bir his, ahlâkî anlamdaki benlik duygusunun aslî bir biçimi ve bu benliğin sınırlarıdır." (Solomon, 2004, 64-65).

Solomon, intikamı ahlâkın şekillendirdiği benlik duygusunun aslî şekli olarak değerlendirdiği için intikamın gerçekliğini veya meşruluğunu inkâr edenlerin aynı zamanda bu benlik duygusunu reddettiklerini ve benliğin sınırlarını da ahlâkî olmaktan çıkardıklarını söyledikten sonra bunların yokluğunda da saygınlık ve bütünlükten bahsetmenin anlamsız olduğunu iddia eder.

İntikamın literatürdeki karşılığına bakıldığında da Solomon ve intikamın adaletle bağına dikkat çeken düşünürlerin fikirlerinden farklı bir karşılık verilmediği görülecektir. Bu tanımlara göre intikam, kişinin adaletin sağlanmadığını düşündüğü noktada kendi eşitliğini sağlama isteği ile gerçekleştirdiği eylemlerin tümüdür. İntikam ferdî meseleler de görülebildiği gibi toplumsal boyutta hak arayıcısı nezdinde de ortaya çıkabilir. Yani haksızlığa uğradığı düşünülen başka bir kimsenin/kimselerin yerine de aynı amaçla eylemler

gerçekleştirilebilir. Nitekim 19. yüzyıl Türk roman ve hikâyesinde bu kavramın sıklıkla karşımıza çıkan yönü toplumsal boyutudur. Bu tavır, intikam düşüncesinin doğrudan ceza eylemi ile bağdaştırıldığını düşündürür. Günümüzde intikam denildiğinde akıllara öfke, hayal kırıklığı, umutsuzluk, üzüntü ile kişinin kendisine yaşatılan kendi gücü ile karşısındaki birey veya bireylere yaşatması olarak algılanır. Bu doğrultuda kastedilen hukukun üstünlüğünün göz ardı edilerek, devlet ve yasalarını çiğneyerek girişilen gayrimeşru eylemlerdir. Ancak gerek çalışmanın konusu olan Ahmet Mithat Efendi gerek çağdaşı diğer yazarların toplumcu tarafları da düşünülürse okuruna meşruluğundan şüphe duyacakları, toplumun ve devletin bekasını tehdit edeceklerini düşündükleri eylemleri önermeyecekleri de ortadadır. O hâlde intikamı bir öfke aracından ziyade, haklı bir cezalandırma yöntemi olarak sunarlar. Bunu kimi zaman alternatif sözcüklerle karşılayarak yaparlar. Söz gelimi Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde çoğu zaman intikam ve ilahî adalet kavramları yerine "ilahî intikam" tabirini kullanır. İlahî intikam ile bahsettiği, Tanrı'nın adaletidir. Ancak toplumda hâlihazırda kullanılan ve bilinen "ilahî adalet" tabirini kullanmaması bir tercihtir. Bu tercihle adalet-ödül, adaletsizlik-intikam/ceza formülünü ortaya koyar. Yani adaletli davranan bir kişi karşılığında mükafatlandırılacağı gibi adaletsizlik yapan birisi de karşılığında yaptığı kötülüğün cezasını yaşayacaktır. Bu da Tanrı'nın iyiliği seçmeyen, kurallarına uymayan ve karşısındakilere zarar veren kulundan aldığı intikamdır. Anlaşıldığı üzere Ahmet Mithat Efendi'nin kullanmayı tercih ettiği tabirde de intikam ile ceza arasındaki sınırlar kesin değil, belirsizdir.

Günümüz modern biliminde ceza ile intikamın arasındaki anlam farkının açık olduğu çoğu bilim insanı tarafından söylenir.³ Ancak onlardan farklı düşünerek sanıldığı kadar sınırları net bir şekilde çizilen kavramlar olmadığını, günümüzde dahi bu iki kavramla eylem olarak karşılaştığımızda anlamlarının bulanıklaştığını söyleyenler de vardır. Bu araştırmacıardan biri Leon Zaibert'tir. Leon Zaibert, intikam ile ceza mefhumlarının arasındaki bağlantıyı tartıştığı "Punishment and Revenge" adlı makalesinde Joel Feinberg, John Elster, Antony Flew, Ted Honderich, John Kleinig, Nicola Lacey ve C. L. Ten gibi pek çok düşünürün aksine bu iki kavramın arasındaki anlam farkının belirsiz olduğu tezini öne sürer. Ona göre bir eylemi, intikam veya ceza olarak adlandırmanın retorik olarak tek güçlü bir yanı vardır. O da davranışın ve sonuçlarının meşruluğunu sorgulamayı kolaylaştırmasıdır. Ne var ki retorik ayrımın yapılabilmesine rağmen analitik bir fark ortaya konamamaktadır. Nitekim çoğu zaman intikam, ceza yerine kullanılmakta veya cezanın bir başka yolu gibi algılanmaktadır. Bu belirsizliğin ve kafa karışıklığının en belirgin şekli edebî eserlerde karşımıza çıkmaktadır (Zaibert, 2006, 81-82). Zaibert, en eski metinlerden itibaren intikamın hangi gerekçelerle işlendiği araştırılmak istendiğinde yazarın, kahramanlarını cezalandırmak mı istediği yoksa hınçla intikam mı aldığı belli olmadığını vurgular. Söz gelimi, Othello, eserde, Desdemona'yı cezalandırır mı yoksa kendisine ihanet ettiği için ondan intikam mı alır veya Lazarillo de Tormes, kendisine zulmeden kör adamdan intikam mı alır yoksa onu cezalandırmak mı ister? Bu soruların cevabını eserlerde bulmanın mümkün olmadığını, hatta bu belirsizliğin edebî eserin anlaşılmasını kimi

³ Leon Zaibert'in de makalesinde referans gösterdiği ve oradan dikkatimizi çekerek incelediğimiz kaynaklar şunlardır: Jon Elster, 'Norms of Revenge', Ethics 100, Volume 100, Number 4, 1990, p. 862-885 ; Ted Honderich, Punishment: The Supposed Justifications New York, Harcourt, Brace & World, 1967, p.1; Nicola Lacey, State Punishment, London, Routledge, 1988, p. 26; C. L. Ten; Crime, Guilt, and Punishment, Oxford: Clarendon Press, 1987, p.42.

zaman güçleştirdiğini de ekler (Zaibert, 2006, 84). Ona göre, bu belirsizliğe edebî eserlerden önce *Oxford Sözlüğü*'ndeki karşılıklarına bakarak bile ulaşmak mümkündür. Sözlükte intikam, yani "revenge"- kelimesinin karşılığında doğrudan ceza (punishment) yazılıdır. Ayrıca yine aynı sözlükte "vengeance" kelimesi, "kendisi veya başkası adına intikam alma davranışı, cezalandırarak zarar verme."; "avenge" kelimesi ise "cezalandırıcı intikam uygulamak"tır (Zaibert, 2006, 85). George Vlastos da Antik Yunan'da intikam kavramını değerlendirdiği "Socrates' Rejection of Retaliation", in his *Socrates: Ironist and Moral Philosopher*" adlı çalışmasında bu iki kavramın arasındaki belirsizliğe dikkat çeker. Vlastos'a göre ise intikam ile ceza arasındaki anlam sınırsızlığı Eski Yunan'da da vardır. O dönemde, "timōria" (τιμωρία) kelimesi hem "intikam" hem "ceza" anlamına gelirdi. Daha sonra "kolasis" (κόλασις) gibi, yalnızca "disipline etme" anlamı taşıyan kelimeler kullanılmaya başlanmıştır. (Vlastos, 1991, 186). Yani Vlastos'un işaret ettiği göre intikam ile ceza kavramları aynı kökten türemiş iki kelimedir.

Bir noktada insanın kendisini keşfetmesine imkân tanıyan edebiyatın insandan kopuk olması mümkün değildir. İnsanlara, toplumlara ait her şeyin (düşünce, duygu, kültür, tarih vb.) izi edebî eserlerde mevcuttur. İnsan her yüzünü orada görür. Kendini orada keşfeder, duygularını edebî eserler vasıtasıyla tanır ve anlamlandırır. İntikam, adalet, adaletsizlik gibi a priori mevzular edebiyatta konu edinerek edebî eserlerde görünür kılınır. Türk roman ve hikâyeleri incelendiğinde de bu meselelerin doğrudan ele alındığı veya araç olarak kullanıldığı eserlerin sayısının az olmadığı görülür. Bu eserlerin yaratıcılarından biri de Ahmet Mithat Efendi'dir. Toplumun eğitimi sanatının üstünde gören, bunu yazı hayatının şiarı hâline getiren yazarın bu konu hakkında yazmadığı elbette düşünülemez. O yüzdendir ki bu konu Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerini inceleyen araştırmacıların da ilgisini çekmiş ve çeşitli romanlarında intikam konusunu ele almışlardır. Bunlardan ilkinin Nebahat Yusoğlu kaleme almış⁴ ve macera romanlarında bu mefhumun varlığını ortaya koymuştur. Makalesinde özellikle *Hasan Mellah*, *Hüseyin Fellah*, *Süleyman Muslî*, *Hayret* romanlarını değerlendirmiştir. Diğer çalışma ise İrem Hatıl'a aittir.⁵ Hatıl, sadece Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerini değil, Tanzimat romanlarından dört örnek seçerek meseleye eğilmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellah*, *Dürdane Hanım*; Namık Kemal'in *İntibah*, Nâbizâde Nâzım'ın *Zehra* romanlarını çalışmasına dâhil etmiştir.

Söz konusu Ahmet Mithat'ın eserleri olduğunda onun hemen bütün eserlerinde yanlışın, daha da ilerisi olan kötünün cezalandırıldığı görülür. Toplumun düzenini bozan, kurumlarını -bilhassa aileyi- temelinden sarsan kişiler, olayın sonunda ya iyinin ya da "ilahî intikam"ın elinden cezalandırılır ve nihayetinde yaptıklarına pişman olurlar. Ancak eserlerinin çoğunda ya cezayı intikamla bağdaştırmaz ve eylemin intikam olduğunu okur sezer ya da cezanın adını intikam koysa da kavramı -makaleye konu edilen romanlardaki gibi- vurgulamaz. Söz gelimi *Karnaval* romanında kocasını aldatarak aile birliğini bozan Madam Hamparsun yalnızlıkla cezalandırılır. Üstelik cezalandıran, pişman olan benliğidir. Keza yine aynı romanda yer alan ahlâkî yönden alafranga Felâton Bey'in aşırısı

⁴ Bk. Yusoğlu, Nebahat. "Ahmet Mithat Efendi'nin Macera Romanlarında İntikam" *Acta Turcica* 1/2, 2011, 291-301, https://actaturcica.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/01/iii_1b_9.pdf.

⁵ Bk. Hatıl, İrem. "İntikamın İzleri: Tanzimat Romanlarında Adalet ve Hesaplaşmanın Yansımaları", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 10/1, 2025, 125-140, DOI: 10.70916/buefd.1701153.

kabul edilebilecek Zekâî Bey, kıskançlığının tutsağı olması dolayısıyla attığı yanlış adımlarla ve tatminsizlikle cezalandırılır. *Vah* romanında Ferdane, evli olmasına rağmen, Necati ile gizlice kurduğu dostluğun bedelini güzelliği ile öder. *Esrar-ı Cinâyât* romanında Öreke Taşı cinayetleri neticesinde ortaya çıkan Kalpazan Mustafa'nın öldürdüğü ve intihar süsü verdiği insanlar gibi boğularak ölmesi "ilahî intikam"dır. *Çengi*'de dış dünyayla bütün bağlarını koparan, hatta inşa ettiği sırça köşke kızı Melek'i hapsedmeye çalışacak kadar mizantrop (Parla, 2018, 85) olan Canberd Bey, bencillik ve kıskançlığına karşılık Melek'in başkaldırısına şahit olur. Melek, babasının kendisini aşk ve evlilik kavramlarından uzak yetiştirmesine rağmen camda gördüğü Cemal'den etkilenir ve onunla kaçır. Melek'in başkaldırısı Canberd Bey'in cezası olur. Esasen aşkın ne olduğunu bilmeyen Melek, kendisini dış dünyadan soyutlayan, azaltan, gerçeklerden arındıran (Parla, 2018: 85) babasını cezalandırmak, yani intikam almak için kaçır. Ahmet Mithat'ın külliyyatının tamamı incelendiğinde bu husustaki örnekleri artırmak mümkündür. Ne var ki eserlerin hepsini bir makalede anmak yerine intikamın olay örgüsünde belirleyici unsur olduğu eserler seçilmiştir. Bu eserlerde intikam; heyecan unsuru, kişilerin karakter özellikleri, haksızlığa uğrayan roman kişilerinin davranışlarının nedeni, hatta kimi zaman ana konuyu şekillendiren kimi zaman da ana konunun içinde tali anlatıyı doğuran temel unsurdur. Ayrıca bunlarda dikkate değer bir nokta da Ahmet Mithat Efendi'nin verilen cezanın adını özellikle intikam koyması ve hadiseleri naklederken kötünün kötülüğünü sağlamlaştıracak tesadüfler yaratıp bu kavramı ve asıl uygun bulduğu ilahî intikamı vurgulamasıdır. Makalenin esas konusu olan romanlar şunlardır: *Dürdane Hanım*, *Gürcü Kızı yahut İntikam* ve *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş*. Bu yazıda Ahmet Mithat Efendi'nin adı anılan eserlerinde intikam kavramını nasıl algılayıp kullandığı incelenecek ve kavramın seçilen eserlerdeki varlığı ile birlikte belirsizliği ortaya konulacaktır. Onun bu konudaki belirsizliği de kavramın meşruluğundan kaynaklanır. Doğrusu insanlık tarihi insanların bir vesile ile sarsılan statülerini yeniden elde etmek, sarsılan gururunu yeniden kazanabilmek için öç alma duygusuna ve nihayetinde eylemine başvurduğunu anlatan hikâyelerle dolu olmakla birlikte bu duygu ve eylem, çoğu zaman toplumlarca hoş karşılanmamış, akıl ve erdem dışı sayılmıştır. Oysa ki Ahmet Mithat Efendi de zaman zaman bunun iyiliği ve doğruluğu hususunda tereddüt etmesine rağmen eserlerinde bunu ibret verici bir enstrüman olarak kullanmaktan da geri durmadığı ve çoğu zaman erdemli, akıllı bir insanın dahi intikam almak istediği/ aldığı çok net bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada da temelde bu tavrı ve karışıklığı tartışılmıştır. Yine bu doğrultuda metin merkeze alınarak adalet-adaletsiz-intikam-ilahî adalet/intikam kavramları olay örgüsü içinde aranmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmada eserlerin özgün basımlarından yararlanılmış ve bu basımlara Atatürk Üniversitesinin Seyfettin Özege Kataloğundan ulaşılmıştır.

1. Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Adalet Arayışının Bir Sonucu Olarak "İntikam" ve Ceza

Ahmet Mithat Efendi'nin intikam mefhumuna bakış açısı, adalet anlayışı ile doğru orantılıdır. Adaletsizliğin vuku bulduğu durum ve olaylarda bu kavram, onun için cezalandırma aracıdır. Ancak çoğu zaman kişilerine tereddütle bu aracı kullanır. Zira Ahmet Mithat Efendi'nin zaman zaman intikam fikrinin ve eyleminin meşruluğu konusunda ikilemde kaldığı görülür. Haksızlığa uğramış, iyiliğinden şüphe edilmesini istemediği kişilerini güçsüz, yenilmiş göstermek istemediği gibi kötülüğün karşılıksız kalması da onun nazarında uygun karşılanmaz. O yüzden bazen onaylamadığı hâlde kötülüğe/kötüye cezasını insan

eliyle ve aklıyla veririr. Cezalandırma yöntemini uygun bulmadığını da kimi zaman eylemi yapana pişmanlığı yaşatarak kimi zaman bu kişinin yakınından birine söyletir. Kimi zaman ise bu konuda sessiz kalır. Bu husustaki sessizliği de adaletin başka türlü sağlanamayacağını düşünmesi ile alakalıdır. Bunun örneklerinden birini 1875 yılında yayımladığı *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş* adlı romanında görmek mümkündür.

Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş romanında reel zaman, III. Selim dönemidir. Yazar, zaman zaman Asım ve Cevdet tarihlerine gönderme yaparak ve bu dönemde gerçekleşen ıslahat hareketlerine karşı çıkıldığını değinerek Kabakçı isyanı sırasında yaşanan bir aşkı (Enginün, 2012, 214) maceranın merkezine alır. Romanın iki yüzü vardır ve bu iki yüz, iki başlık olarak eserde verilmiştir. Birinci yüzü "Dünyaya İkinci Geliş"tir. Daha önce de ifade edildiği üzere Ahmet Mithat Efendi halkı eğitmek için yazmaktadır. Yazdıklarının hedef kitlesi tarafından okunabilmesi için elbette fark edilmesi lazımdır. Bunun için de karşı çıktığı, ilerlemenin önünde engel gördüğü; ancak halkın da bir o kadar ilgisini çeken batıl inançları kullanır. Ahmet Mithat Efendi'nin reenkarnasyona inanması beklenmez. Ne var ki okuru fantastik bir olayın ortasına bırakacakmış gibi olay örgüsü ile başlamasının amacının da biraz önce söylenildiği gibi okurun dikkatini çekmek olduğu ortadadır. Eserde intikama neden olan olaylar zincirinin halkaları da bu inanışlar aracılığıyla birbirine eklenmiştir.

Eser, kötü karakter olan Hadım Mesut Ağa'nın hilesi ile açılır. Hadım Mesut Ağa, Veysel Bey'in konağında yaşayan ve beyin oğlu Osman'ı yetiştiren bir görevlidir. Nergis adlı bir cariye ile Osman birbirlerine âşıktır. Hadım Mesut Ağa da Nergis'e âşıktır ve aşkının karşılıksız olduğunu bilmektedir. İki gencin aşkına tahammül edemeyen Mesut Ağa, Nergis hakkında dedikodu çıkarır. Bu dedikoduya göre Nergis, Osman'ı sevmekte ancak sevgisine karşılık bulamadığı için onu öldürmeyi planlamaktadır. Bunu duyan Veysel Bey ile karısı, Nergis'i başka bir konağa satarlar. Ne var ki ne Osman ne de Nergis bu dedikodudan haberdardır. Mesut Ağa'nın yaratacağı fantastik dünyaya başlarda inanmalarının sebebi de her şeyden habersiz olmalarıdır. Bu nedenle her ikisi de Mesut Ağa'nın kurbanı olur. Ayrıca romanda intikam temasının bu hadisede ilk kez ortaya çıktığı görülür. Zira romanın sonlarına doğru başka sebepler de ortaya çıkar; fakat daha ilk sayfalarda Mesut Ağa'nın karşılık bulamadığından ve bunun müsebbibi gördüklerinden intikam almak için oyununa başladığı anlaşılır. Bu yolda amacına ulaşmak için öncelikle Nergis'e ulaşmaya çalışır. Bir gün Mesut Ağa'ya Nergis'in nerede olduğu haber verilir ve Mesut Ağa bir hileyle kızı yakalayıp Hayırsızada'daki mağaraya hapseder. Esasen Nergis, konaktan atıldığı ilk anda Mesut Ağa'dan kendisini kıskanmasından ve aşkına karşılık bulamamasına mukabil almak istediği intikamdan ileri geldiğini düşünür: "O yezit Arap bana pek çok takılır idi. Sonra beni Osman Bey'in âgûş-ı maşûkasında görünce tahammül edemedi. Mutlaka kıskandığından bizi birbirimizden ayırmak için beni buraya attı." (Ahmet Mithat, 1872, 14). Bu hususta Nergis, hakikate daha yakındır. Osman ise çocukluğundan itibaren Mesut Ağa tarafından büyütülmesi ve onu oğlu olarak gördüğünü, sevdiğini bildiğinden lalasının uydurduğu masala inanır ve Ağa'nın söylediklerinin hilafihakikat olduğu dahi aklına gelmez.

Osman, Mesut Ağa'nın Nergis'i gördüğünü öğrenir ve bunun üzerine Mesut Ağa'ya kendisini Nergis'e ulaştırması için baskı yapar. Mesut Ağa, gence acıdığı için Nergis'in evden uzaklaştırılma sebebini söyledikten sonra kendisine zarar verebilir diye ahirete gönderdiğini söyler. Osman, Nergis'in hakkında çıkan

dedikodulara inanmaz ve Mesut Ağa’dan kendisini de onun yanına göndermesini ister. Nihayetinde gencin yalvarmalarına dayanamayıp onu da Hayırsızada’daki mağaraya kapatır. Belli aralıklarla gençleri ziyaret edip onlara erzak ve rahat etmeleri için ne gerekiyorsa getirir. Getirilen şeyler gerçek dünyaya ait olmakla birlikte Osman, Mesut Ağa’nın büyüyle kendilerini ahirete gönderdiğini düşünür. Mağaraya kapatılana kadar Mesut Ağa’nın kendisinden intikam almak için peşine düştüğünü düşünen Nergis, mağaraya düştükten ve Osman’ın da yanına getirilmesinden sonra zaman zaman Osman’ın sözlerinin etkisine kapılır. Nergis’in ara ara gerçeklikten kopmasının nedenini mağarada bunalan ve depresif bir hâle bürünen Osman’ı sakinleştirmektir. Nergis’in bu hususta yalanın farkında olduğunu Osman’ın mağaraya ilk atıldığı anda orasının neresini sorduğunda verdiği cevaptan anlaşılabilir:

“Vallahi beyim burası neresi olduğunu bilmem. Elimde şamdan birkaç gün her tarafı gezdim, her tarafını şu gördüğün hâlde buldum. Bir mağara ama ne ucu var ne bucağı. Girmeli çıkmalı. Bazı yerleri dolambaçlı, neresini gezsene bazı kere geldiğin yere çıkarırsın. Bazı yerleri sokak gibi, o kadar gider ki insan, ucunu bulamayacağı zanneder. Varınca nihayetinde duvar gibi bir kaya bulur. Hâsılı dedim a! Birkaç gün gezdim ucunu bucağını bulamadım. İşte böyle bir mağara!” (Ahmet Mithat, 1875, 32).

Nergis’in Osman’a mağara hakkında malumat verdiği anda Mesut Ağa gelir ve Osman’a ahirete alışıp alışmadığını sorduğunda Nergis araya girip orasının ahiret olduğunu söylemez. Ancak Mesut Ağa’nın oyununun da farkındadır ve sebebini bilmemekle birlikte bu husustaki tahminlerini Osman’a anlatır. Nergis, Mesut Ağa’nın korktuğu bir şeyin olduğunu ve o korkunun sonunda kendi ölümünü gördüğü için yalan söyleyip kendilerini mağaraya hapsedtiğini söyledikten sonra Osman’ın da gözü kapatılarak adaya getirilme sürecini düşünmesi ve ailesi aramasın diye Ağa’nın kendisini denize atıp intihar ettiği yalanını söylemesi üzerine gerçeği idrak etmeye başladığı görülür. Bunu anladığı anda ise yanında gizlice getirdiği hançeri Nergis’e göstererek kendilerini buradan çıkarmazsa işi lalasını öldürmeye kadar vardıracağını ama ne olursa olsun gökyüzünü göremedikleri bu mağaradan mutlaka çıkacaklarını söyler. Burada intikam duygusunun henüz ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir. Zira Osman, karanlığından sıkıldığı mağaraya hapsedildiği için Mesut Ağa’ya öfkelense de öncelikle düşündüğü şey, yapılan kötülüğün karşılığını vermek olmaz, sadece oradan kurtulmak ister. Ancak mağaranın ahiret olduğu ve büyüyle ahirete hapsedildikleri, buradan kendilerini sadece Mesut Ağa’nın kurtaracağını düşünmeye devam eder. O yüzden haksızlığa uğradıklarını veya kendilerine zarar verildiğini anlayana kadar her ikisi de intikam gibi bir fikre kapılmadıkları gibi kendilerini aç bırakmayan Mesut Ağa’ya minnet ederler. Bu minnet duygusu ile lalasına kendilerini buradan çıkarması için yalvarır ama Mesut Ağa’dan bunun mümkün olmayacağını öğrendiği anda öfke ile lalasına başkaldırır ve hançeri göstererek “(...) Hep dediğin gibidir. Lâkin bizi ne vakit çıkaracaksın diyorum. Çıkaracak mısın yoksa ben senin canını çıkarayım mı?” (Ahmet Mithat, 1875, 41) sözleriyle Ağa’yı tehdit eder. Mesut Ağa ise bu başkaldırımı sessizlikle cezalandırır. Osman ile Nergis’e yemek getirmeye devam etse bile yanlarına inmeyip tepedeki delikten yiyecekleri atıp onlarla konuşmadan gider. Mesut Ağa’nın kızdığında da gençlerin ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmesi ama kendisine başkaldırdıkları, sözünden çıkmaya yeltendikleri anda onlarla iletişimi kesmesi ona tanrısal bir özellik katar. Bu yolla gençlerin üzerinde hakimiyet kurmaya çalışır. Bu özellikle merhametin öne çıkarılması, eserin sonlarına doğru Mesut Ağa’yı başka bir açıdan

değerlendirilmesine imkân verdiği gibi, okurun onunla empati kurmasına da fırsat tanır.

Romanın diğer yüzünde tarihî olaylarla beraber Osman ile Nergis nezdinde Mesut Ağa'nın hileleri gün yüzüne çıkar. Bu aşamadan sonra ise "intikam" düşüncesinin yavaş yavaş olay örgüsüne yeniden katıldığı ve romanın ikinci yarısında gerçekleşecek hadiselerin yönünü belirlediği görülür.

Mesut Ağa, Nergis ve Osman'ı mağaraya kapattıktan sonra oyununa devam eder. Ancak eserin başında bu iki genci ayırmasının nedeni Nergis'i kıskanması olarak verilmişse de sonradan kötülüğünün nedenleri ve aslında neyi amaçladığı muğlaklaşmaktadır. Zira onlara yardım edip etmediği veya öfkesinin kaynağının karşılığını bulamadığı aşk mı yoksa kendisini bir beyin hizmetkârı olmaya iten uygulama mı olduğu romanın sonuna kadar cevapsız kalır. Bu, Ahmet Mithat Efendi'nin Mesut Ağa'nın hadım edilmiş bir hizmetkâr olduğunu düşünerek ona acıyıp şans vermesiyle, belki de nihayetinde söyleyeceği kıssadan hissenin okur tarafından daha iyi anlaşılması için yapılmış bir değişiklik ile ilgili olabilir. Ne var ki olayların akışını izlediğimizde bu belirsizliği anlamaktayız. Osman'ın mağarada kaldığı süre içinde Veysel Efendi vefat eder, Mesut Ağa bir hileyle ondan kalan mirası muhafaza eder, Osman'ın annesi parasız kalınca bir memurla evlenerek kocasının görevli olduğu yere gider. Ayrıca Nergis ile Osman'ın bir oğlu olur: Güngörmez. Yani mağarada yıllar geçer ve yeni bir aile kurulur. Mağaranın dışında hayat normal akışıyla sürer ama mağaranın içi masal âlemlerindeki gibi zamansızdır. Nasıl olur da bu gençler, bir yalana inanıp kendilerine büyü yapıp ahirete hapsedildiklerine inanırlar, inansalar bile çevrelerini araştırırken hiçbir ipucu görmezler mi diye sorarken sonunda bir çıkış yolu bularak gerçek dünyayla temasa geçerler ve kandırıldıklarını o zaman anlarlar. Mesut Ağa'nın hilelerini Nergis ile birlikte anlamaya başlayan Osman ile Nergis'in içinde ilk "intikam" ateşi, dışarı çıkmadan biraz önce bu mağarada yanar. Eserde sıkça zikredilen intikam fikri, mağaradan çıktıktan sonra gençlerin, Mesut Ağa'nın İstanbul'da yaptıklarını öğrenmesine kadar rafa kaldırılır. Zira Nergis ile Osman'ın oç alma isteği, ondan sonra eyleme dönüşecektir. Osman, Mesut Ağa ile pazarlığa girişir ve babasının konağı tamir edildikten sonra ailesiyle bu konağa yerleşirler. Bu konağı onlara hazırlayan Mesut Ağa'dır. Üstelik Osman'a yeni bir kimlik de vermiştir: Cezayirli Dayızade Memiş Bey. Bu konağa yerleştikten sonra Mesut Ağa tuttuğu hazineleri Osman'a ve Nergis'e açar. Bu hazineleri elde etmeye çalışırken işlediği cinayetleri, başından geçen olayları da bu gençlerle paylaşır. Anlattıkları Osman ile Nergis'teki "intikam" hissini canlandırmaktan başka bir işe yaramaz. Önemlidir ki Nergis ile Osman, sadece kendilerinin değil, mağarada bulunduğu sırada İstanbul'u birbirine katacak kadar kötülükler yaptığı için bu adamdan "intikam" almak isterler. Bütün bir İstanbul ahali, ölenler için sağlanamamış adaleti, en sonunda Nergis'in Mesut Ağa'yı mahzene kapatmasıyla sağlanır. Mesut Ağa kafasını mahzen duvarlarına vurarak intihar eder, Nergis ile Osman ise kendilerine kalan malvarlığını düşkünler için harcayarak "onlardan alınanı yine kendilerine vererek" adaleti sağlamış olurlar.

Romanı Mesut Ağa'nın tarafından okumak ve meseleyi onun hikâyesinden yola çıkarak anlamak da mümkündür. Daha önce de söylenildiği gibi, bu eserde Mesut Ağa kötü kişiyi temsil eder; fakat ona yüklenen niteliklerle yazar, diğer eserlerinde olduğu gibi kötü ile iyi arasındaki çizgiyi netleştirmez ve okuruna empati için fırsat verir. Luke Russell, *Kötülük* adlı eserinde hangi davranışa, olaya veya duruma kötü denildiğine dikkat edilmesi gerektiğini; yanlışın genellikle kötülüğe mukabil kullanıldığını ama aslında yanlış ve kötülüğün arasında

“aşkınlık” farkı olduğunu söyler. Ona göre mağaza hırsızlığı ahlâken yanlıştır ama kötülük değildir (Russell, 2022, 23). Çoğunluğa göre yanlış ve kötü olan bu eylem, gerçekleştirilene göre yanlış değildir. Zira onun nazarında da kendisini ona muhtaç bırakan sistemler veya toplum ona haksızlık etmiştir ve onun karşılığında bu davranışı sergilemiştir. Yani Russell, kötülük olarak değerlendirdiğimiz davranışların aslında failler tarafından yanlış veya kötü olarak değerlendirilmeden yapıldığını ve hatta mazeretlerinin kendilerince haklı görüldüğünü iddia eder. Russell’dan önce Nietzsche de iyi ve kötü diye anılan kişilerin ahlâkî hikâyesinde gerçeklerin başka olduğunu ifade eder. İyilik ve kötülük, onların ne olduğunu tanımlayanlara göre değişecektir (Nietzsche, 2010, 43). Bu da kesin yargıya varmadan önce meseleyi bir de fail açısından okumayı gerekli kılar. Bu açıdan düşündüğümüzde Ahmet Mithat Efendi’nin ara ara devreye giren yargı ifadelerine rağmen Mesut Ağa’nın hikâyesini tersinden okumak mümkündür. Pek tabii, bu imkânı, tavrına rağmen Mesut Ağa’nın merhametini, kimliğini ve hadımlığını vurgulaması ile yine Ahmet Mithat Efendi vermektedir. Söz gelimi, romanın bazı bölümlerinde Mesut Ağa’nın Osman’a karşı babacan yaklaşımları, yaptığı her kötülüğün oğlu gibi yetiştirdiği bu çocuk için olduğunu düşündürür. Romanın sonunda onları rahata kavuşturur ama zaptiyelerden kaçarken yakalanmamak ve izini kaybettirmek için yüzünü parçaladığı sahnede yazar, onun da birilerinden- belki bir şeylerden- “intikam” aldığını düşünmelerini ister. Esasen Mesut Ağa’nın durumu, Nietzsche’nin *Ahlâkın Soykütüğü* adlı eserinde bahsettiği kölelerin isyanını anımsatır. Ona göre köle isyanlarında yaratılan adalet, ahlâkî adalettir ve intikam, güçsüzün adalet talebi olarak ortaya çıkmaktadır. Mesut Ağa hadım edilmiş Arap bir hizmetkârdır. Hem hadım edilmesinin hem de Arap bir hizmetkâr oluşunun acısını tüm İstanbul’dan çıkarır gibidir. Ayrıca yukarıda Mesut Ağa’nın bu hıncının zaman zaman Osman’a ve Nergis’e yansıdığı da dile getirildi. Osman’ın oyunlarını anladıktan ve dışarı çıkmak için lalasının üzerine yürüdüktan sonra Mesut Ağa’nın tavrının değişmesi, ardından büründüğü tanrısal bir kimlik, Mesut Ağa’nın kendisine başkaldıran ve kendisini istemediği bir hayata hapseden herkesi temsil eden Osman’ı cezalandırma aracıdır. Yani intikam aracıdır. Bu araçla -yani intikamla- soylu ve güçlü efendinin meşruiyetini zayıflatmış ve sahte de olsa güç eşitliği sağlanmış olur. Zira haksızlığa uğranıldığına inanarak beslenen hınc, intikam için girişilen eylemleri adalet örtüsünün altında gizler (Baki, 2024, 579). Ancak intikam, bir tür adalet aracı olarak algılansa da adalet değildir, sadece zayıfın güçlünün iktidar alanını daraltarak güçlerini eşitleyebilir. O hâlde adalet, zayıf ile güçlü arasındaki dengedir ve dengenin sağlanamadığı anda intikam duygusu uyanmaya başlar (Baki, 2024, 585-Elgat 2017, 122). Ahmet Mithat Efendi’nin bu eserinde ise -okurun Mesut Ağa’yı anlamasını istese de- intikamın aslında her iki taraf açısından adaleti sağlamanın bir aracı olarak kullanıldığı sonda verdiği kıssadan hisse ile anlaşılır. Diğer bir yandan gerekçesi ne olursa olsun yanlışın onaylandığının anlaşılmasını istemediği için ara ara merhameti ile okurun zihninde sorular bırakan Mesut Ağa’nın hilekâr olduğu gerçeğinden de uzak olmadığını altını çizer.

Ahmet Mithat Efendi’nin adalet-adaletsizlik ve bunların karşısında zuhur eden intikam fikrini ele aldığı diğer bir eseri *Dürdane Hanım* (1299/1882) romanıdır. Bu eser aslında dört hikâyeden müretteptir. Birincisi Ebe Ayşe Hanım’ın gizlice evinden kaçırılıp Dürdane Hanım’ın odasına taşınması ve doğumu gerçekleştirdikten sonraki süreçte Acem Ali’ye âşık olması, evine götürüldükten sonra da Acem Ali’nin kadın olduğunu anlamasıdır. İkinci hikâye Dürdane Hanım ile Mergub’un aşkları ve gizlice görüşmeleridir. Üçüncüsü Sandalcı Sohbet’in

hikâyesidir. Dördüncüsü ise Acem Ali, nam-ı diğer Mısırlı Ulviye Hanım'ın maceralarıdır. Birinci halka dışındakilerde olayların intikam fikrine göre şekillendiği görülmektedir.

Ulviye Hanım'ın kimliğini öğrenmeden önce Acem Ali Bey namında bir zatın maceralarına iştirak ederiz. Galata'da karıştığı kavgalarda kuvvetiyle adını duyuran Acem Ali Bey, kısa sürede bu civarın korkulan ismi olur. Bir süre bu şahsın erkek kılığına girmiş bir kadın olduğunu anlarız. Bu kadın ise kocası vefat ettikten sonra Boğaziçi'nde Dürdane Hanımların evinin yanındaki konakta annesiyle yaşayan Mısırlı Ulviye Hanım'dır. Ulviye Hanım, maceraya düşkün, meraklı bir kadındır. Annesi ve ara sıra kendisini ziyaret eden dostları ile geçirdiği vakitler dışında kendi oyununu yine kendi yaratıp eğlenir. Eğlencesine dâhil ettiği Dürdane Hanım, Ulviye Hanım'ın oyunlarının şeklini değiştirir ve onu "adil hâkim" kahraman imajına büründürür.

İngiliz bir doktor dostu, Ulviye Hanım'a telefon diye bir icattan bahseder. Bu alet, bu doktor vasıtasıyla Beyoğlu'ndan sipariş ettirilir. Telefonun bir ahizesini gizlice Dürdane Hanım'ın odasına bağlar. Başlarda Ulviye Hanım'ın kişisel alanına izinsiz girmeye kadar işi vardırmasında tek bir amacı vardır: Biraz eğlenmektir. Nitekim bu telefon aracılığıyla Dürdane Hanım ile dadısı Gülbeyaz Kalfa arasında geçen konuşmaları dinlemeye başlar. İlk başta beklediği gibi eğlenir ama bir süre sonra Dürdane Hanım'ın konağında gizlice görüştüğü Mergub adlı bir zatla yaşadığı aşk macerası, Ulviye Hanım'ın eğlencesini yarıda kesmesine sebep olur ve bundan sonra adaletsizliğe karşı intikam alma isteği yoğun bir şekilde eserde ortaya çıkar. Zaten daha öncede belirtildiği gibi Dürdane Hanım ile Mergub arasındaki adaletsizlik, dönemin geleneklerinin etrafında yaşanan cinsiyet eşitsizliği ve adaletin mağdur olarak algılananın tarafından sağlanmama ihtimali üçüncü bir kişinin adalet arayıcısı olarak araya girmesine neden olur. Üçüncü kişi olan Ulviye Hanım da sağlamak istediği adaletin, intikam aracılığıyla olacağını olaylar sonuçlanana kadar ara ara vurgular. Ulviye Hanım'ı intikamla adaleti sağlama düşüncesine iten üç neden var. Bunlardan ilki, Dürdane Hanım'ın Mergub ile görüşmelerin sonucunda hamile kalmasıyla vuku bulur. Sevdiği adamla aile kurabileceğini düşünen Dürdane Hanım'ın hayalleri dolayısıyla toplumdan dışlanmayı dahi göze alarak sınırlarını açmasına mukabil Mergub, bunu hakkı olanı almak gibi algılayıp sorumluluğunu üstlenmez ve Dürdane Hanım'ı kandırır. Ulviye Hanım, Mergub'un Dürdane Hanım'ı aslında sevmediği ve onu bu hususta oyaladığını telefonla onları dinlerken anlar ve Dürdane Hanım'ın sevgisine, aldanmışlığına mukabil Mergub'un söz oyunları onu oldukça kızdırır. Ayrıca Mergub'un gizli gizli konağa girip Dürdane Hanım ile ilişki yaşamayı kabul etmesine rağmen ataerkil bir söylemin arkasına sığınarak mesuliyetini omuzlarından atmaya çalıştığını da fark eder.

Ulviye Hanım'ın intikam isteği ile hareket etmesindeki ikinci neden ise Mergub'un Dürdane Hanım'dan çocuğu aldırmasını istemesidir. Mergub'un bu isteğini telefonda duyan Ulviye Hanım, "(...) Vay habis Mergub vay! Kızı bu hâle koyduktan sonra bir de ciğerparesini öldürmek tavsiyesinde bulunuyor ha?! Vücudunu, namusunu, şanını kendisine feda eden bir kızdan nihayet çocuğunu kurban etmek fedakârlığını istemek de artık derece-i ifrata varmak demektir." (Ahmet Mithat, 1882, 59) sözleri ile Mergub'un ifrata varan istekleri ve hâlleri karşısında öfkelenildiğini ifade eder. Dürdane Hanım'ın aşkı -takıntısı demek daha doğru olabilir- hakikati görmesinde engeldir. Bunu Ulviye Hanım dışında Dadı Gülbeyaz Kalfa görür ama bu gerçeği ona kabul ettiremez ve Dürdane Hanım'ın

şiddetli karşılıklarına maruz kalır. O yüzden Gülbeyaz Kalfa da Ulviye Hanım’ın arzuladığı gibi Mergub’tan intikam alabilecek birisi değildir. Dürdane Hanım’ın Mergub’a karşı kendisini savunamayacak kadar meftun olduğunu ve dadının da Dürdane Hanım’a sözünün geçmediğini anladığında şu sözlerle intikam sözü verir:

“Aman ya Rab! Ne şiddetli aşk! Biçare kızcağız basar-ı basiretini aşk buharı bürümüş. Vay habis Mergub vay! Dadı kalfanın suratu ekşimiş. Kendi mel’anetinden neşet eylediğini sanki anlamadığı için mi bu suratların mahzâ bahşiş ümidiyle edildiğini hükmeyleyor? Hakikat-i hâli mutlaka kendisi de bilir amma mel’anet ber-bâlâ-yı mel’anet olmak üzere böyle söylüyor. Dur öyleyse biçare Dürdane’nin intikamını ben alayım.” (Ahmet Mithat, 1882, 63).

Esasen Mergub’un Dürdane Hanım’dan çocuğu düşürmesini istediğini öğrendiği andan itibaren Ulviye Hanım’ın eğlencesi öfkeye dönüşür. Ancak romanın ilerleyen sayfalarında Ulviye Hanım’ın Mergub’tan intikam almak istemesinin toplumsal nedeni de ortaya çıkar. Bu da Ulviye Hanım’ı yönlendiren üçüncü nedendir. Ulviye Hanım’ın, Dürdane Hanım’a Mergub’tan alacağı öcün bütün cihana ibret olmasını istediğini söylediğinde bu ibretin bilhassa “gaddar erkeklerin bir kadının intikama muktedir olduğunu” (Ahmet Mithat, 1882, 144-145) anlamalarını istediğini vurgular. Ona göre bunu anladıklarında kadınları bir mendil zannederek bir köşeye atmaktan vazgeçeceklerini, kadını ruhsuz bir nesne olarak değil; kamusal hayatta var olan bir insan olarak görecektir. Buradan da anlaşılıyor ki Ulviye Hanım, Dürdane Hanım’a sadece acıdığı için yardım etmek istemez, kendisini eğlenebilmek için erkek kılığına girmeye mecbur eden zihniyetten intikam almak da ister. O yüzden ataerkil düzenin temsilcisi olan Mergub’tan intikam almak, onun nazarında, bu düzeni devam ettiren bütün bireylerden, kurumlardan da intikam almaktır. Bunun için de Ulviye Hanım tek başına bir plan yaparak bir an önce arzusunu gerçekleştirmek ister.

Ulviye Hanım’ın ilk planı Mergub’u kendisine âşık edip onu Dürdane Hanım’dan uzaklaştırmaktır. Böylece Mergub’un gerçek yüzünün Dürdane Hanım tarafından da görüleceğini düşünür. Bağlarbaşı’nda bir gezinti sırasında bu karşılaşma gerçekleşir ve Mergub, Ulviye Hanım’a ilgi duyar, hatta ona mektup yazacak kadar ileri gider. Ne var ki Dürdane Hanım Bağlarbaşı’ndaki bu karşılaşmadan haberdardır. Dürdane Hanım, konağa geldiği zaman Ulviye Hanım ile görüştüğüne şahit olduğunu Mergub’un yüzüne söyler ama Dürdane Hanım’ın kıskançlık buhranını Mergub, yalanları ile yatıştırır. Bu sırada konuşmaları telefonda dinleyen Ulviye Hanım, Mergub’un yalanlarına daha çok kızar ve bu onun intikam alma fikrini güçlendirir: “Hınzır Mergub! Senden yalnız Dürdane’nin değil, kendi intikamımı dahi almazsam bana da Ulviye, daha doğrusu Acem Ali Bey demesinler!” (Ahmet Mithat, 1882, 71). Oysaki Mergub’un Dürdane Hanım ile evlenmeyi ve çocuğu kabul etmesi durumunda Ulviye Hanım da isteğinden vazgeçecektir. Ancak dilediği gibi olmaz ve Mergub ne çocuğu ne de Dürdane Hanım ile evliliği kabullenir. Ne var ki Dürdane Hanım, Mergub’un kendisiyle evlenmeyeceğini yavaş yavaş anlamaya başlar. Dürdane Hanım’ın doğum zamanı yaklaşınca Ulviye Hanım, Acem Ali Bey kılığına bürünerek Ebe Ayşe Hanım’ı bir gece gizlice evinden kaçıtır ve Dürdane Hanım’ın odasına getirir. Acem Ali Bey’in asıl kimliğini bilmeyen Dürdane Hanım, onu Mergub Bey’in dostu olduğunu zanneder. Oysaki Acem Ali Bey’in tavrı nettir: “Geçen gece siz kendi hâlinizi yana yakıla, ağlaya sızlaya anlattığınız hâlde, bari birkaç tatlı sözle olsun sizi tesliyet vermeye bedel o kadar dürüştiyle sizi bir kat daha ağlatan zalimin dostu olmak benim için kabil midir?” (Ahmet Mithat, 1882, 56). Bu esrara bu adamın nasıl vâkıf olduğunu anlayamayan Dürdane Hanım, içinde bulunduğu durum dolayısıyla

kendisine uzatılan eli tutmaya mecbur olur. Kim olduğunu bilmediği bu adam, onu toplumun kınayan bakışlarından da kurtarmak için her şeyi düşünmüştür. Sorgulamadan kabul etmek dışında başka bir çaresi de yoktur.

Doğumdan sonra Ulviye Hanım, Dürdane Hanım'ın karşısına asıl kimliği ile çıkar. Dürdane Hanım'ın Bağlarbaşı'nda Mergub'un arkasından bakakaldığı kadının Ulviye Hanım olduğunu bildiği ve ona konuşma sırasında "Çingene suratlı kadın" dediğini duyduğu hâlde Dürdane Hanım'ı ziyarete giderek ona her şeyi anlatır. Zira kendisi hakkında kötü düşünüp konuşsa da Dürdane Hanım onun için patriyarkal sistemin bir kurbanıdır ve kendisi ise onun hakkını gasp edenden geri alacak tek kişidir. Ulviye Hanım, Dürdane Hanım'a bebeğin Atullah'ın kendi konağında bakıldığını söyler. Bu konuşmanın sonunda Dürdane Hanım, Mergub'un gerçek yüzünü görüp kendisini sevmediğine ikna olur. Ulviye Hanım, Dürdane Hanım'ın tereddütlerini yok etmek için ona bir öneride bulunur. Bu öneriye göre Mergub konağa çağrılacak ve nikâhlarının kıyılması katiyen talep edilecektir. Mergub bu talebi reddettiği surette Dürdane Hanım'ın nazarında da düşman ilan edilecektir. O hâlde de kendisinden intikam almaya hak kazanılmış olacaktır ki Ulviye Hanım, Dürdane Hanım'dan bu hakkı kendisine devretmesini özellikle isteyerek "adil hâkim" rolünü Dürdane Hanım'ın nezdinde de ilan eder. Sohbetin sonunda Dürdane Hanım, Ulviye Hanım'ın "intikam" düşüncesini kabul eder. Ancak ondan Mergub'u son kez konağa getirmesini rica eder. İntikamını almadan önce Mergub'un yüzüne söylemek istedikleri vardır. Bunun üzerine Ulviye Hanım, Acem Ali Bey kılığıyla, kayıkçı Sohbet ile Mergub'u Dürdane Hanım'ın yanına getirir. Dürdane Hanım'ın "Sevdiğim Mergub, seni yalnız bu dünyada değil ahirette dahi sevmek, beni dünya ehline rüsvay eylediği gibi ahiret ehline rüsvay edeceğini bilsem yine seveceğim." (Ahmet Mithat Efendi, 1882, 121) sözü orada bulunanları –bilhassa Ulviye Hanım ile Kayıkçı Sohbet'i- şaşırtır. Çünkü her ikisi de Dürdane Hanım'ın intikamı için Mergub'u oraya getirirler. Dürdane Hanım ise sözüne ilân-ı aşk ile başlaması Ulviye Hanım'ı hayal kırıklığına uğratar. Ne var ki Dürdane Hanım'ın nikâhlarının kıyılmasını kabul etmediği takdirde ondan "intikam alma sevdasında" olduğunu beyan etmesi ve Mergub'un, "İntikam alınız efendim, intikam alınız. Lezzet-i intikam her lezzete fâiktir. Zevkinize bu yüzden olsun hizmet edebilirsem yine kendimi bahtiyar addederim. İsterseniz öldürünüz." (Ahmet Mithat, 1882, 122) sözlerine mukabil Dürdane Hanım'ın intikamını ona zarar vererek değil, intihar ederek alacağını bildirmesi ile Ulviye Hanım, endişelenir ve araya girerek onu bu düşünceden vazgeçirmeye çalışmasına rağmen geç kaldığını anlar. Dürdane bu konuşmadan sonra oğlunu ister ve babasının kucağına verir. Sonra da karşılaşmadan önce içtiği zehrin tesiriyle vefat eder. Dürdane, Mergub'tan iki yolla "intikam" almıştır. Birincisi kabul etmediği, hatta öldürmeyi bile düşündüğü çocuğu ile Mergub'u temas ettirmek, diğeri de intiharıdır. Dürdane Hanım, Mergub'u ömür boyu yaşayacağı vicdan azabıyla cezalandırmak ister. Gülbeyaz Kalfa'nın odada bulunanları "*Dava mahşere kaldı!*" diyerek Dürdane Hanım'ın yanından çıkarması dikkate değerdir. Aslında Ahmet Mithat Efendi davayı hem mahşere bırakır hem de kötülük yaptığını düşündüğü kişiye cezasını bu dünyada verir. Nitekim Mergub, Dürdane Hanım'ın vefatından altı ay sonra birisiyle evlenir. On beş günlük güveyi iken karısının eski sevgilisi tarafından öldürülür. "Bu dava mahşere kaldı!" ifadesini başka bir açıdan okumak da mümkündür. Ahmet Mithat Efendi, intiharı doğru bulmadığı gibi, cinayete de karşıdır. O, kanunların sağlayamadığı adaletin ilahî boyutta sağlanacağını, o buna "ilahî intikam" der, o yüzden toplumsal boyutta verilemeyen cezaların Tanrı'ya

havale edilmesi gerektiğini savunur. Nitekim intikam uğruna işlenen cinayetin pişmanlığını Kayıkçı Sohbet adlı kişiye yaşatır.

Romanın iç içe geçmiş hikâyelerden oluştuğu daha önce söylenmiştir. Bunlardan biri Kayıkçı Sohbet’in hikâyesidir ve onun hikâyesinde de “intikam”, hatta bunun için girişilen eylem sonucu yaşanan pişmanlık konu edilir. Bu pişmanlık hikâyesi ile de Ahmet Mithat’ın intikamı ceza olarak mı gördüğü yoksa hukukî çerçevede onaylamadığı bir eylem mi olduğu sorusunu belirsizleştirir. Zira Dürdane Hanım’ın hikâyesinde Ulviye Hanım’ın adaletsizliğe karşı intikamın şiddetli savunucusu olarak okurunun karşısına çıkarırken ve Mergub’u bu muameleyi hakkeden bir “hınzır, hain” olarak sunarken Sohbet’in hikâyesinde haksızlığı yapanın değil, haksızlığa uğrayanın cezası da olabileceğini düşündürür.

Boğaziçi ahalisi Sohbeti bir suçlu olarak tanır ama o daha önce bir paşanın sekiz yaşından itibaren bir evlât gibi yetiştirdiği hizmetkârıdır. Paşa’nın sözünden çıkmayan bu çocuk aldığı harçlıkları kumbarada biriktirerek yüklü bir miktarda paraya sahip olur. Ancak bu birikimini herkesten gizler. Paşa sözünden çıkmayan bu güvenilir çocuğu yeğeni ile evlendirmeyi vaat eder. Ancak bu düzen, Cemal Ağa namında Paşa’nın hizmetinde bulunan başka bir zat tarafından bozulur. Cemal Ağa, içkiye ve kumara düşkün bir zat olmasına rağmen bunlardan hoşlanmayan Paşa’ya kendisini farklı göstererek güvenini kazanmış kötü bir karakterdir. Sohbet büyüdükçe yakışıklılığı ile dikkat çeker ve Cemal Ağa, Sohbet’e âşık olur. Bunu Sohbet’e dile getirdiğinde de şiddetli bir ret alır ve bu ret karşısında Sohbet’e düşman olur. Sohbet’in birikimlerinden haberdar olan Cemal Ağa, Sohbet’i hanımın zinetlerini çalmakla suçlar. Bunun üzerine Sohbet Paşa’nın gazabına uğrar, hapse atılır. Hapisten çıktıktan sonra Cemal Ağa’yı öldürür ve bu sefer Vidin’e gönderilir. Vidin’de kalebent olduğu sırada İstanbullu bir arkadaşıyla firar eder ve İstanbul’a gelir. Bu olaydan sonra bir kaçak olarak yaşar. Ancak Sohbet, böyle kaçak yaşamaktansa Cemal Ağa’yı öldürdüğü için idam edilmeyi yeğlediğini Acem Ali Bey’e (Ulviye Hanım’a) söyler. Bu konu aslında Acem Ali Bey’in Mergub’tan intikam alma fikrine Sohbet’in gönülsüzce yaklaşması üzerine açılır. Çünkü Sohbet’e göre hakkın da haksızlığın da kimde saklı olduğunu üçüncü kişiler bilemez. Bazen haksızlık yaptığı düşünülenlerin gerçekte kendi savaşını verdikleri, sadece iki kişiye aynı mesafeden bakınca görülebilir. Aralarındaki adaleti sağlayacak olan da üçüncü kişiler değil, “hukuk”tur. O sağlayamazsa “ilahî intikam”dır. Kendi hikâyesini anlatması da bu yüzdendir. Aslında kendi durumu üzerinden Ulviye’nin Mergub hakkında vereceği hükümde sadece Dürdane nazarından bakmasını engellemek ister. Ancak Sohbet -her ne kadar hukukun üstünlüğüne inansa da- Acem Ali’ye itaat de eder. O, Mergub hakkında neye karar verirse onu yapacaktır. Ne var ki Acem Ali Bey, Sohbet’i bu konuda ikna etmek ister ve bu konuyu bir de kendisinin anlaması için ona zaman verir. Bu süre zarfında Sohbet bir yolunu bularak Mergub ile dost olur ve Dürdane ile muhabbetini ondan dinler. Mergub’un ağzından dinlediklerimiz yazarın ortada bir suç varsa herkese eşit dağıtma çabası ile birlikte –ki bu çaba “halka adaleti tek başına ararsanız hataya düşersiniz” de demektir- geleneklerin dışına çıkmanın kadının üzerine nasıl bir suç isnadıyla yükleneceğini de gençlere duyurmaktır. Ulviye Hanım’ın Sohbet’in ağzından dinlediği hikâyeye göre Dürdane Hanım, Mergub’un peşine düşerek onu taciz eder ve sonunda Dürdane Hanım’ın davetini kabul eder. Üstelik Dürdane Hanım bu sırada Memduh Bey ile nişanlıdır. Yani erkeğe özgürlük tanıyan yargıların yerini bulması için Mergub’un hikâyesine uygun zemin hazırlanmıştır. İşte bu noktada toplumun çoğunlukla kadın üzerinden işlettiği yargı sisini dağıtmak için Ulviye Hanım görevlendirilir: “Acayip! Kendi istedi kendi yaptı ha?! Dürdane

gerçekten çıldırmış olsaydı, terbiyeli bir adam için onun cinnetinden istifade etmek mi lâzım gelirdi? Yoksa mümkün merteye biçare kızcağızı cinnet hâline mağlup olarak mahvolmaktan kurtarmak mı?” (Ahmet Mithat, 1882, 125). Ulviye Hanım için Dürdane ne kadar çıldırmış olursa olsun Mergub’un ona dur demek yerine çılgınlığından yararlanması affedilebilecek bir durum değildir. O yüzden Dürdane “intikam” fikrini kabul ettiğinde Ulviye Hanım, bu işe sevinir. Çünkü onun nazarında topluma da –bilhassa erkeklere- verilmesi gereken bir ders vardır:

“Aferin Dürdane Hanım! Evet bir intikam alalım ki bütün cihana ibret versin. Bu gaddar erkekler dahi görsünler ki bir kadın intikama dahi muktedir olabilirmiş. Bunu anlasınlar da bundan sonra kadınları öyle mendil zannederek burnunu sildikten sonra bir tarafa atıvermeye cesaret bulamasınlar!” (Ahmet Mithat, 1882, 144-145).

Üstelik bu hikâyede Ulviye için intikamı alınması gereken bir masum daha vardır: Memduh Bey. Dürdane Hanım’ı seven ve yaptığı hatalara rağmen onu kabul eden Memduh Bey’in yüz üstü bırakılması Ulviye Hanım nazarında karşılığının verilmesi gereken bir suçtur. Ancak Ahmet Mithat Efendi, Memduh’un “intikam”ını Ulviye Hanım’a bırakmaz. Karşılıksız sevgi konusunda Memduh Bey ile Dürdane Hanım’ı eşitleyerek Dürdane Hanım’ı pişman eder:

“...Her şeyi düşündüğüm gibi Memduh Bey’i dahi düşündüm. Cihanda en ziyade mahcubu olduğum bir adam varsa o da Memduh Bey’dir. Hatta Memduh eğer terbiyesiz ve gaddar bir adam olacak olsaydı bu defa tertip eylediğim intikamı düşünüp pek sevinmeli, pek iftihar etmeliydi. Lâkin kaviyyen bilirim ki dünyada Memduh’u en ziyade müteessif edecek şey bu olacaktır.” (Ahmet Mithat, 1882, 144).

Nitekim romanın sonunda Memduh Bey yazarın “Kötülük eden kötülük bulur.” şiarıyla “ilahî intikam” sayesinde uğradığı haksızlığın karşılığını almış olur. Daha önce de söylendiği üzere ilahî intikam anlayışı Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında dünyada verilen cezanın karşılığı ilahî intikama/adalete mutlaka dönüşür; çünkü bu, yazarın “intikam” anlayışının makul, erdem ve akla uygun şeklidir. Eserlerinde belirsizleşen ceza yöntemini, bu vesileyle anlaşılır kılar.

Ahmet Mithat Efendi’nin bu bahiste değinilecek son eseri, *Tercüman-ı Hakikat*’te tefrika⁶ edildikten sonra kitap olarak basılan *Gürcü Kızı yahut İntikam* romanıdır. Bu romanda Rusların 19. yüzyıl başlarında Gürcistan’ı hâkimiyeti altına alma çabası ile bu çabaya Gürcü halkının tepkisi konu edinilmiştir. Ancak genel çerçeve tarihî atmosferin içine yerleştirilmiş olsa da nihayetinde birbirine eklemlenen hikâyeler vardır ve bu hikâyelerde kişilerin eylemlerinin temelde “intikam” duygusu ile şekillendiği görülür.

Commis Voyegeur Gilliom Sanc, Gürcülerin ileri gelenlerinden olan Prens Danyal’ın evine misafir olur. Burada Prens’in konukseverliği ile ağırlanır. Ne var ki bir gün acı çeken, inleyen bir adamın sesini duyar. Sesin ne olduğunu araştırdıklarında Prens Danyal’ın yaşlı bir adamı dövdüğünü görür. Ancak Prens Danyal, adama vurur gibi yapar. Yaşlı adam da yalandan sesler çıkarır. Bu sahne tamamlandığında ise yaşlı adam öfkeli değildir, tam tersine büyük bir hürmetle Prens Danyal’ı uğurlar. Yaşlı bir adamın dövülmesine hem üzülen hem de apaçık

⁶ Eserin tefrikalarına Özyeğin Üniversitesinde yapılan “Türk Edebiyatında Tefrika Roman Tarihi” proje kapsamında hazırlanan web sitesinden ulaşılabilir: <https://eresearch.ozyegin.edu.tr/entities/item/cdc23265-1102-43c2-9ba6-0953c78b04d8>. Erişim [1 Mart 2026].

bir oyunun döndüğünü anlayan seyyah, bunu Prens Danyal’a sorar. O da Tigran’ın –yaşlı adamın ismi olduğunu ilerleyen sayfalarda anlaşılır- kendisinden dinlemesini ister. Bu bölümden sonra Tigran’ın hikâyesi, Tigran’ın ağzından anlatılır.

Tigran, Gürcü Ermeni’si olup on altı- on yedi yaşlarına kadar Moskof Ermeni’si bir papazın yanında yetişir. Bu, Tigran’ın Rusçayı iyi derecede öğrenmesi açısından önemlidir. Bu sayede Gürcistan’a gelen askerî ve idarî memurlara tercümanlık yapar. Ancak bu Tigran için yeterli olmaz. Tigran bu memurların üniformalarını, kılıçlarını görünce onlara özenir ve kendisi de askerî üniforma giyip kılıç kuşanmak sevdasına düşer. Bu hırs, kendisi kadar hırslı olan Çiçyanof tarafından kullanılmasına sebep olur. Bu sırada da Gürcistan Çar vekili ve Rusya tarafından generallik rütbesini de üstlenen General Çiçyanof’un maiyetinde tercüman olarak bulunur. General Çiçyanof, eserde “Rusperest” olarak tanıtılır. Akrabası olan Prenses Meryem Çiçyanof’un ise Rus hükümetine karşı hiçbir fikri, amacı, istekliliği yoktur. Bunun üzerine General Çiçyanof, Prenses Meryem hakkında kara propagandalara başlar ve onu hükümet adına tehlikeli bir şahıs olarak göstererek dostlarını, Meryem ile ahbaplık yapmaması ve onun evine gitmemesi için uyarır. Yani kara propaganda ile Meryem’e haksızlık yapar. Bundan rahatsız olan Meryem, Çiçyanof’u Prens Gadilla’ya şikâyet eder. Prens Gadilla, yukarıda adını andığımız Prens Danyal’ın babasıdır. Böylece romanın başlarına doğru adı anılan olay ve Prens Danyal ile Meryem arasında bağlantı kurulur.

Prenses Meryem, Prens Danyal’a durumu bildirmesi yeterli olmaz. Çiçyanof’un ve çevresinin haksızlıklarına, kötülüklerine maruz kalmaya devam eder. Bu kötülerden biri de Meryem’in bir de vefat eden eşi Kral Greorgiy’in sadık adamlarından sayılan Kalatasof adında bir yardımcısıdır. Kalatasof adı ilerleyen sayfalarda hikâyenin başka bir halkası olarak karşımıza çıkar. Ahmet Mithat Efendi, Kalatasof vasıtasıyla ön plana çıkarmak istediği “ilahî intikam” fikrini güçlendirir. Esasen intikamdan nasibini alacak kişilerden biri Kalatasof, diğeri Çiçyanof’tur. Nitekim bu kişiler, Prenses Meryem’e karşı ortak hareket ederler. Kalatasof, Prenses Meryem’in Rusya İçişleri Bakanlığına gönderdiği şikâyetlerin içeriğini abartıp Çiçyanof’a anlatarak prensese ihanet eder. Gadilla ise Çiçyanof’un Prenses Meryem’i Tiflis’ten Rusya içlerine sürdürmek niyetinde olduğunu anladığı için ona yardım eder. Ancak bu yardım, Çiçyanof tarafından engellenir. Gadilla haksız yere tevkif edilir. Meryem ise çocukları ile birlikte evinden alınarak sürgün edilir. Rus hükümeti Meryem’e saygı duyduğundan onun istediği yerde kalmasına müsaade eder, tek şartı Tiflis’e dönmemesidir. Bunun üzerine Meryem, kiliselerin çokluğu dolayısıyla Kazan’da kalmak ister. Burada kimseyle görüşmeden sadece kiliseye gidip ibadetini yerine getirir. Ancak Meryem, kendisine yapılan haksızlığı asla unutmaz ve içinde büyüttüğü “intikam” ateşiyle kızı Heleni’yi yetiştirir.

Öte yandan Gadilla’nın da içine aynı ateş düşer. Tevkifi sırasında Tigran, Gadilla’ya tokat atar ve Gadilla serbest kaldığında bu tokadın hesabını soracağına yemin eder. Nitekim öyle de olur. Serbest kaldıktan sonra tercüman kılığında Hüseyinkulu Han’ın yanına Çiçyanof’un ajanı olarak Bakü’ye giden Tigran, Gadilla’nın mektubu ile kendisini ele verir. Gadilla, Hüseyinkulu Han’dan Tigran’ı kendisine göndermesini ister. Hüseyinkulu Han da dostunun isteğine uyar ve Tigran’ı teslim eder. Prens Gadilla’nın Tigran’ı cezalandırma yöntemi, öfkesi ve bununla birlikte yıllarca alacağı intikamdır. Zira Gadilla için Tigran’ın ona tokat atması; mertebesine, yani “namus”una sürülen bir lekedir ve onun namusuna sürülen leke aynı zamanda gücünü devraldığı atalarının hatırasına da yapılan bir saygısızlıktır. O nedenle Tigran’dan intikam almayı kutsal görev addeder:

“Pederim bana insan için âbâ ve ecdadının eserlerine iktifadan ayrılmamak ne derecelerde mukaddes bir vazife olduğunu ve bâhusus pederinin namusuna îrâs olunan lekeyi iktizâ ederse kendisi hûn-ı civânmerdîsiyle yıkamak evlat için namus üzerine müretteb bir vazife bulunduğu tefehhüm ile olanca hiss-i hamiyetimi tahrîk eyledikten sonra: ‘Evladım müddet-i ömrümde ale’-d-devam naaşîma tükürtebilerek fakat yüzüme tükürtmemek gayretinde bulundum. Hiçbir dakika bu gayretin gereklerinden ayrılmadım. Namusum hakkında bu derecelerde merak ve gayrette bulunur iken şu nuranî yüzüme tokat atması gibi bir eser-i hakâreti müddet-i ömrümde şu Tigran habisinden görmüş olur isem ben de onu olanca müddet-i ömrümde dayak işkencesi altında çürütmek mecburiyetinde bulunmaz mıyım?’” (Ahmet Mithat, 1898, 34-35).

Ancak bu cezalandırma yöntemi, sadece Gadilla’nın hayatta bulunduğu sürece geçerli olmaz. Gadilla’nın vasiyeti ile babadan oğula geçer. O da -tıpkı Prenses Meryem gibi- “ataların namusuna sürülen leke” uğruna alınan intikamın mukaddes bir vazife” olduğu düşüncesini oğlu Danyal’a aşılır. Gadilla, ölümünden sonra bu intikamın devam etmesi için oğluna Tigran’a her gün kırk değnek vurmasını vasiyet eder. Nihayetinde de Gadilla ölüm döşeğindeyken vazifesini ifa için Danyal’a yemin ettirir. Danyal, babası gibi düşünmemekte, hatta Tigran’a acımaktadır. Ne var ki yemininden dönemediği için bu sahnenin tekrarlanmasını sağlar ama gün geçtikçe vurulan değnek sayısını ve şiddetini azaltır. Danyal, babasına verdiği sözden dönemediği ve kendisini vefaya mecbur hissettiği için Tigran’ı dövmeyle bütünüyle bırakmaz. Ancak Tigran’ın hasta düşmesi ile birlikte Danyal, komedyaya olarak adlandırdığı sahneyi canlandırarak -dövülmediği hâlde Tigran acı acı feryat eder- babasının intikamını yerine getirdiğini düşünür ve bu vesile ile teselli bulur. Çünkü Danyal’a göre önemli olan “babasının intikamını almış biri” olarak rahatlamaktır, intikam almak değildir. Prenses Danyal da Prenses Heleni de intikam uğruna yaptıkları davranışları, ebeveynlerine yapılan haksızlıklara öfkelerinden ziyade bir görev bilinciyle içselleştirirler. Nitekim Danyal’ın Tigran’a öfkesi zamanla merhamete dönüşmesine rağmen “babasındaki intikam sevdasının kendisine de intikalinin icap ettiği”ne inandığından merhametini geçici bir süre askıya almak zorunda kalır ve Tigran’ı “büyük bir intikam kızgınlığı ile” döver (Ahmet Mithat, 1898, 36).

Romanda “intikam” hususunun işlendiği asıl kişi, daha önce de ifade edildiği gibi, Prenses Meryem’dir. Onun intikamı da romanın son halkasını teşkil eder ki o da kızı Prenses Heleni’nin hikâyesidir. Prenses Meryem, çocukları içinden en büyüğü olan Heleni’yi Çiçiyanoftan alınmasını istediği intikam ile büyütür:

“İnsan kısmı kendisine fenalık edenleri affetmekle en büyük insanlığı göstermiş olur ise de bu af, âcizlikten kaynaklanmamalıdır. İntikamından âciz kaldığı adamı güya affetmek, insan şanına muvafık düşmek şöyle dursun âdeta miskinlik sayılır. Bir de insanın fenalık gördüğü adam âciz olur ise ondan intikama kalkışmak pek mertlik sayılmayabilir. Şan ve şeref ile asıl intikam kendisinden güçlü olanlara karşı alınır. İşte asıl cömertlik ve asaletin gereği bundan ibarettir. İntikama muktedir olduğunu düşmanına gösterdikten sonra onu affederse gerçek asalet ve mertlik de bu sayılır.” (Ahmet Mithat, 1898, 131).

Annesinin fenalık edenleri affetmenin acizlik olduğu yönündeki fikirleri ile yetişen Heleni, kötüyü cezalandırmak için gerekli şartların peşine düşer. Nihayetinde bir gün yakaladığı fırsat ile yola koyulur. Hayvan panayırına giden bir bölük Gürcü, Prenses Meryem’i ziyarete gelir. İlk başta onlarla görüşmek istemeyen Meryem, kızının planıyla bu görüşmeyi kabul eder. Meryem, Prens Gadilla’nın kendisinde emanet bir cariyesi olduğunu, boş hayvanlarının birisiyle cariyeyi –yani kızını- götürmelerini rica eder. Meryem intikamının alınmasını

kendisi istese de ilk fırsatta kızını bilmediği bir yola çıkması için hazırlaması, intikamının annelik hissiyatının ve endişelerinin önüne geçmesi eserde bu duygunun aşkınlığını anlatan bir ayrıntıdır. Ne var ki çocuğun yetişmesinde annenin önem ve rolüne de değindiği *Peder Olma Sanatı*, *Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi* gibi pedagojik eserleri kaleme alan Ahmet Mithat, Meryem’in kendi meselesine göre kızını yetiştirmesini, onun kalbine hınç tohumunu ekmesini hoş karşılamamış olacak ki Meryem’i başta hissetmediği endişe ile cezalandırmak ister. Prenses Heleni, evlerine gelen Gürcülerle yola çıkar. Birkaç gün sonra Gadilla’dan Meryem’e bir mektup gelir. Gadilla mektubunda kendisine gönderdiği cariye yolda kaybolduğunu haber verir. Bunun üzerine Meryem, kızının öldüğünü düşünüp hastalanır ve vefat eder.

Heleni aslında kaybolmamıştır. O, sıkı sıkıya bağlandığı intikam arzusuna göre yolunu ve planlarını şekillendirir. Konakladıkları handa bir Ermeni kadın yanlarına gelerek tüccar bir Ermeni’nin kızına Gürcüce öğretecek hocaya ihtiyacının olduğunu söyler. Heleni, bu kızın – adının Siranuş olduğunu öğreniriz- Çiçyanof ile nişanlı olduğunu düğünden önce kocasının lisanını öğrenmek için hoca tutmak istediğini öğrenir. Çiçyanof’un adını duyar duymaz Heleni, kıza Gürcüce öğretebileceğini söyler ve böylelikle katardan ayrılarak Siranuş’un konağına hoca olarak girer. Yola çıkarken intikamını nasıl alacağını bilmeyen Heleni’nin önüne tesadüfler çıkmaya başlar ki yazarımız bunu “ilahî intikam” olarak adlandırır. Heleni kendisini aileye bir Gürcü tüccar kızı olarak tanıtır. Yakın zamanda annesini ve babasını kaybettiğini söyler. Amacı Siranuş ile dost olup Çiçyanof’un yanına kadar girebilmektir. Siranuş ile gerçekten dost olur. Düğün günü yaklaştığında yola çıktıkları gemi Hüseyinkulu Han ile iş birliği içindeki Türkmenler tarafından kaçırılır. Geminin içindekiler Hüseyinkulu Han’a teslim edilir. Hüseyinkulu Han, gelini ve gelinin ailesini Çiçyanof ile pazarlık için kullansa da teslim aldığı kişilere çok iyi bakar. İçlerinden Prenses Heleni’ye ilgi duymaya başlar. Heleni’nin adı artık Hanbeğendi’dir. İntikamını alamayacağı için umutsuzluğa düşen Heleni için bu durum da fırsat olur. Asıl kimliğini Han’a açıklar ve yola çıkış sebebinin söyler. Dünyada yegâne arzusu olan intikamını almak için kendisine yardım ederse gönlünün en sevgili kulu olacağını söyler. Bu Heleni’nin var olma sebebinin sadece annesinin intikamına bağlaması ile alakalıdır. O, bu yolda kendisine hizmet edebilecek herkesi araç olarak görür. Ancak bu tavır, Ahmet Mithat Efendi’nin okura yanlış bir mesaj verme endişesine göre zamanla değişecektir. Zira Meryem’e yapılan haksızlığı onaylamadığı için adaletin sağlanmasının önüne geçmemesine rağmen Meryem’i de bu hususta kızını araç olarak kullanmasını eleştirdiği gibi Heleni’nin de Hüseyinkulu’nun duygularını kullanmasını doğru bulmaz. O yüzden kişilerin baştaki niyetini, kendisine göre, olması gereken hâle dönüştürür. Bunu da Hüseyinkulu’nun başarılı olmasını sağlayarak yapar. Nihayetinde Hüseyinkulu Han, bu isteği yerine getirmeyi kendisine görev edinerek Çiçyanof’u tuzağa düşürmenin yolunu bulur.

Hüseyinkulu Han, Çiçyanof’a bir mektup gönderir. Bu mektupta nişanlısını ve ailesini kendisine sağ salım teslim edeceğini, ancak bir şartının olduğunu yazar. Bu şart, Çiçyanof’un Alazan ve Yüri nehirlerinin Kura Nehri’ne karıştırdıkları noktadan Derbent şehrine kadar çekilecek hattın öteki tarafına kadar taarruz etmeyeceğini imza altına almalıdır. Çiçyanof, böyle bir eylemin kendi yetkisi dışında olduğunu bildiğinden ve Rus hükümetine bağlılığını her şeyin üstünde gördüğünden kabul etmez. Çiçyanof, ne yapacağını düşünürken rakibinin hükümete bağlılığını bilen Hüseyinkulu Han da savaş hazırlıklarına başlar. Nitekim Hüseyinkulu Han’ın tahmin ettiği gibi olur ve savaş başlar. Savaş ilk başlarda

Çiçyanof’un galibiyetiyle sonuçlanacakmış gibi görünüp Heleni’nin almak istediği intikam hususunda umutlarını kaybetmesine sebep olsa da Hüseyinkulu Han’ın yeni planıyla durum tersine döner, Çiçyanof tuzağa düşürülür. Asker kılığıyla savaşa katılan Heleni, Çiçyanof’u yere yuvarlayıp bacaklarından ipi geçirerek yerde sürükler. Bunu yaptığı sırada dayızadesine kendini tanıtarak niye bu muameleyi kendisine uygun bulduğunu şöyle açıklar:

“General Lazarof’un valideme etmek istediği muamele bunun aynısı idi. Kadınlığına bile hürmet etmeyerek ayağından sürükleyip götürmeye davranmıştı. Fakat bilirsin ya, validemin hançeri o hakarete cesaret etmek isteyen lanetlinin haddini bildirmeye kâfi gelmişti. Ey sefil! İşte senin de belinde kılıç var. Niçin bir kadın kadar da olsun bir cüret bulup da mertçe bir tavırla bu hakareten kurtarmaya çalışmıyorsun?” (Ahmet Mithat, 1898, 160).

Heleni’nin konuşması bittikten sonra Hüseyinkulu Han, Çiçyanof’un ellerine kelepçe, ayaklarına pranga, boynuna lale vurdurup nişanlısının ve ailesini karşısına çıkarır ve ardından Çiçyanof’u öldürür. Yazar, Prenses Meryem’in intikamını insan eliyle aldırır ama Kalatasof’a yazdığı sonla suçluları/kötüleri “ilahî intikam” dediği teraziye bırakmanın doğru olduğunu okura bu romanda da bildirir.

Kalatasof, Prenses Meryem’in sadık hizmetkârı gibi görünmesine rağmen azla yetinmeyen, sefahat peşinde koşan, hatta bu uğurda daima kötülük yapan bir zattır. Bu hırsı onu daima ihanete sürükler. Nitekim Kral Georgiy vefat ettikten sonra karısı Prenses Meryem’e ihanet eder. İlk başta kendisini Prenses’e beğendirerek mahrem dairesine dâhil olmak ister. Ancak Meryem – yazarın ifadesiyle- ırz ve iffetini muhafazaya muktedir olduğundan Kalatasof, beklediği servetten mahrum kalır. Amacına ulaşamayınca da Çiçyanof ile Meryem’e karşı iş birliği yapar. Ancak buradan da dilediği kazancı sağlayamayacaktır. Prenses’e düzenlenen oyundan sonra Kalatasof, Kafkas bölgesinde başıboş dolaşır. İki üç sene sonra Tiflis’e geri döndüğünde zengin bir Rus’a kendisinin Gürcistan prenslerinden olduğunu söyleyerek evlenir. Tiflis’teki Gürcülere hediyeler vererek karısının yanında kendisini bey olarak tanıttırmasını istese de ahali kabul etmez ve Kalatasof’un asıl kimliği ortaya çıkar. Yazar bunu Kalatasof’tan nefret eden Tiflis ahalisinin nazarından yorumlayarak “biçare Prenses Meryem’in intikamının ilahî adalet tarafından” alındığını vurgular.

Karısı, Kalatasof’un bir bey olmadığını öğrense de hamile olması ve doğumun da yaklaşması dolayısıyla onu affeder. Ancak kadın doğumda ölür ve Kalatasof için yeni rezillikler silsilesi zuhur eder. Karısının vefatından sonra çocuğa kalan mirastan faydalanmaya çalışır; fakat Tiflis hükûmeti çocuğu yetimhaneye yerleştirir ve çocuğun mirası da yetimhanede saklanmaya başlar. Bundan sonra Kalatasof ismini değiştirerek birtakım işlerde çalışsa da gittiği hiçbir yerde işi rast gitmez ve ilgisi olmayan olayların içinde kalır. Yazarın buradaki tavrı ve ifadeleri önemlidir. Okura açıkça şunu söyler: “Kalatasof gibi insanların yapmadıkları kötülük kalmadığı hâlde kanun karşısında ceza almadığına üzülme. Çünkü bazı zamanlar intikam başka yerden tecelli eder ki ona ‘ilahî intikam’ denir. Bazı kötülüklerin karşılığını oradan bulması gerekir. O yüzden intikam hırsıyla harekete geçip bu uğurda cinayet işlemeyin. Oradaki terazi çalışır ve kötülükler tartılırsa zaten o kişi iflah olmaz.”. Roman boyunca Ahmet Mithat Efendi’nin sesi ara ara bu cümleleri söylerken duyulur. Heleni’ye intikamını alması için fırsat verir. Çünkü Ahmet Mithat Efendi, ceza yöntemini uygun bulmasa da kötünün mutlaka kaybetmesini ister. Ancak intikam almanın yanlışlığını gerek Kalatasof’un

hikâyesinde gerek Gadilla'nın oğlu Dalyan'ı, korktuğu babasından Tigran'ı affetmesi için istekte bulunmaya iterek ifade eder.

Sonuç

Yenileşme dönemi Türk edebiyatının önemli yazarlarından Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde toplumun yararına olduğuna inandığı konuları öncelikli meselesi hâline getirir. "Ferdâ"nın doğru temeller üzerine inşa edilmesi için bitmek bilmez çalışma arzusu, dürüstlük, içtimai adalet ve bu adaletin sağlanması için gerekli enstrümanların adil işleyişi gibi halkı doğrudan ilgilendiren konular onun kaleminden çıkar. Ahmet Mithat Efendi'nin -gayesi, muasırlarını aşmasa da çağdaşlarından ayrılan özelliği, halka yönelen iyi niyetlerinin olması ve bu iyi niyetleri yer yer bir baba yer yer bir hoca edasıyla halka işlemeye çalışmasıdır. O yüzden sosyolojik ve psikolojik bağlamda hangi konu edebî eserlerde aransa o, mutlaka Ahmet Mithat Efendi'nin kaleminden çıkmıştır. Bu konulardan birisi de "adalet" ve "intikam"ın ilgililiğidir. Bu bağlantı ile birlikte arzuladığı adil bir dünya düşü ve bunun mümkün olmadığı hususta "ilahî intikam"a sığınmanın yeterli ve gerekli olduğu düşüncesidir. Esasen ceza fikri ile intikam kavramı Eski Yunan'dan beri sınırları net bir şekilde çizilememiş iki kavramdır. Modern hukuk sistemiyle birlikte "meşruluk" açısından farkları ifade edilmeye başlansa da çoğu zaman bu iki kavram yine de karıştırılabilmektedir. Nitekim Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde de bu belirsizlik görülmektedir. İntikamı ceza yöntemi olarak kullandığı aşıkârdır ama onaylayıp onaylamadığı veya ders vermek için mecbur kalarak mı bu ceza yöntemini kullandığı çoğu zaman muğlaklaşır. Esasen Ahmet Mithat Efendi'nin insanın insana zarar vermesini hiçbir koşul ve sebeple onaylamayacağını düşünmek de mümkündür. Ancak bu onu tanıyan okurun niyet okumalarıdır. Zira bazen kötülüğün müsebbibini göz açtırmayacak kadar cezalandırır ve mağdura ondan öcünü alması için fırsat verir. Ne var ki bunun okuru olumsuz sevk etmek olduğunu düşündüğü için kötülüğün hiçbir zaman karşılıksız kalmayacağını söyledikten sonra bu karşılığın insan eliyle hukuksuz bir şekilde verilmesinin de doğru olmadığını ima edecek bir son yazar. Neticede bunu meşru bir zemine oturtabilmek için kavramı genellikle "ilahî intikam" ile karşılar. Bu belirsizlikle birlikte mesajlarını aktarmak için intikamı meselelerin iskeletini meydana getirdiği, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş*, *Dürdane Hanım*, *Gürcü Kızı yahut İntikam* romanlarında görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Ahmet Mithat Efendi'nin yazımında kavramın mahiyeti araştırılırken adı anılan üç eser merkeze alınmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin külliyyatı ele alındığında pek çok romanında ceza yöntemi olarak intikamın araç edinildiği gözlemlenir. Ancak ya çoğunda cezayı intikamla bağdaştırmaz ve okur, olay örgüsünden yaşananların intikam olarak adlandırılabilirliği yorumunu yapar ya da cezanın adını intikam olarak ansa da kavramı, bu makalede incelenen romanlarda olduğu kadar, vurgulamaz. Söz gelimi *Felâton ile Râkım Efendi* romanında alafranga merakı ile vakit öldüren, çalışmayan, üretmeyen Felâton, romanın sonunda İstanbul dışına memur olarak gönderilirken aslında cezalandırılır. *Karnaval* romanında aile birliğini bozan Madam Hamparsun, kendisini yalnızlıkla cezalandırır. Keza yine aynı romanda karşılaşılan Zekâî Bey, kıskançlığının tutsağı olması dolayısıyla tatminsizlikle, mutsuz sonla cezalandırılır. *Vah* romanında Ferdane, eşi Talat'tan gizli Necati ile kurduğu dostluğun bedelini güzelliği ile öder. *Esrar-ı Cinâyât* romanında Öreke Taşı cinayetleri ile ortaya çıkan Kalpazan Mustafa'nın sonunda öldürüp intihar süsü verdiği insanlar gibi boğularak ölmesi "ilahî intikam"dır. Ancak onun doğruyu göstermek için kullandığı ilgili ceza

yöntemi sadece bu eserlerle de sınırlı değildir. Hemen bütün eserlerinde bilhassa devletin temeli olan ailede yapılan yanlışlar ve bu yanlışların müsebbipleri cezasız bırakılmaz. Bu kişiler yaptıklarından dolayı eserdeki iyi kahraman veya “ilahî intikam” eliyle yaptıklarına mutlaka pişman edilir. Ne var ki bunların hepsini bir makalede sıralamak yerine olay örgüsünde intikamın belirleyici unsur, diğer bir deyişle olay örgüsü içinde karakterleri yönlendiren amaç olması, kişilerin karakterlerini belirlemesi dolayısıyla daha önce adı zikredilen üç eser tercih edilmiştir. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi’nin ilgili eserlerinde verilen cezayı intikam kelimesi ile özellikle belirtmesi ve her fırsatta vurgulaması da bu eserlerin üzerinde durulmasına vesile olmuştur.

Ahmet Mithat Efendi gerek romanlarında gerek fikrî eserlerinde ahlâkın tarifini açıkça yapmaz. Ancak bu, eserlerinde ahlâka dair düşüncelerinin olmadığı veya bununla ilgilenmediği anlamına gelmez. Aksine o, ahlâkla yakından ilgilenmiş ve eserlerinde de kurgu vasıtasıyla düşüncelerini dile getirmiştir. Nitekim Prof. Dr. Orhan Okay da *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi* adlı eserinde Ahmet Mithat Efendi’nin gerek romanlarında gerek fikrî eserlerinde ahlâkın tarifine dahi rastlamadığını söyler (2017, 327). Zira o, nazariyattan çok, pratikle ilgilidir. Üstelik adalet de adaletsizlik de ve hatta öç alma hissi de bir noktada bununla ilişkilidir. Ahmet Mithat Efendi iyinin kaybetmesini, kötünün ise yaptıklarının yanına kâr kalmamasını istemez. Eserlerinde iyi, adil, çalışkan insanların kazanması da bundan ileri gelir. Çünkü bunların toplamı –Ahmet Mithat’a göre- ahlâkı işaret eder. Bu bağlamda tartıştığı veya doğrudan doğruya pratiğini yaptığı konu da intikam konusudur. Bu intikam kimi zaman *Dürdâne Hanım* örneğinde olduğu gibi insan elinde teşebbüste kalır ama ilahî makamda tecelli eder. Kimi zaman ise *Dünyaya İkinci Geliş* ve *Gürcü Kızı yahut İntikam*’daki gibi insan tarafından gerçekleştirilir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Ahmet Mithat Efendi, mağdurun acı çekmesine dayanamaz ve mağdur iyiyse, doğrulukla yaşıyorsa ona mutlaka kötünün mutsuz sona sürüklendiğini gösterir veya bizzat kendisinin karşılık vermesine izin verir. Lakin sonuncusu Ahmet Mithat’ın tasvip ettiği bir şey değildir. O, adaletin haksızlığa uğrayan kişilerin eliyle sağlanmasını istemez. Adaletin kanunlarla sağlandığı toplumlarda huzurun sağlanacağını düşünür. Aksi hâlde kanunların işlemediği, cezaların halk tarafından kesildiği toplumlarda kaos hâkim olacaktır. Böyle bir toplumda ise iyinin iyi kalması mümkün olmadığı gibi kötülükler giderek artacaktır. Yani adaleti sağlayan tek bir kurum bile kalmayacaktır. Ne var ki böyle toplumlarda dahi, yani kanunların işlemediği yerde de kurumların esamisi okunmasa bile ilahî adaletin mutlaka devreye gireceğini düşünür ki buna da “ilahî intikam” der. Ona göre -ilahî intikam dediği ama daha uygun bir tabirle- ilahî adalet ise Tanrı eliyle verilen en doğru ve en şaşmaz cezadır. İnsanoğlu sabırsız olduğu için kendisine yapılanların öcünü hemen almak ister. Oysa ki o, tam zamanında hak edilen cezayı vermekten geri durmaz. Bu nedenle insanın adaletine değil, Tanrı’nın adaletine sığınmanın doğruluğunu eserlerinde özellikle vurgular.

Ahmet Mithat Efendi, kahramanlarına sadece kendi uğradıkları haksızlık karşısında tepki verdirmez veya “ilahî intikam”ın tecelli etmesini beklemelerine müsaade etmez. Bazen de “adil hâkim” kahramanlar yaratır ve bu kahramanlar aracılığıyla kötünün sonunu yazar. Söz gelimi, başkalarının dertleri Ulviye Hanım, Nergis, Osman Bey’de örneğini gördüğümüz üzere onun iyilerinin gündemini de teşkil eder. Onlar aracılığıyla Mergub, Mesut Ağa ve son derece önemsedığı,

toplumun temeli olarak gördüğü için korunmasının elzem olduğunu düşündüğü ailelerin dağılmasına sebebiyet vermelerini karşılıksız bırakmaz.

Kaynakça

- Ahmet Mithat. *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş*. İstanbul, 1875.
- Ahmet Mithat. *Dürdane Hanım*. İstanbul, 1882.
- Ahmet Mithat. *Gürcü Kızı Yahut İntikam*. İstanbul, 1898.
- Baki, Betül. “Nietzsche’de Adaletin Dönüşümü”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education And Society In The 21st Century*. 13/39 (2024), 571-592.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Du Bois, Cora. *The Peoples of Alor*. New York: Harper & Row, 1961.
- Enginün, İnci. *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Elgat, Guy. *Nietzsche’s Psychology of Ressentiment: Revenge and Justice in On the Genealogy of Morals*. New York: Routledge. 190 P, 2017.
<https://doi.org/10.4324/9781315192222>.
- Elster, Jon. ‘Norms of Revenge’. *Ethics* 100. [100/4](https://doi.org/10.1086/232144), 1990, 862-885.
- Fürer-Haimendorf, Christoph von. *Moral and Merit: A Study of Values and Social Controls in South Asian Societies*. Chicago: University of Chicago Press, 1967.
- Güriz, Adnan. *Adalet Kavramı*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2013.
- Hatıl, İrem. “İntikamın İzleri: Tanzimat Romanlarında Adalet ve Hesaplaşmanın Yansımaları”. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 10/1 (2025), 125-140. <https://doi.org/10.70916/buefd.1701153>.
- Hoebel, E. Adamson. *The Law of Primitive Man: A Study in Comparative Legal Dynamics*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1954.
- Honderich, Ted. *Punishment: The Supposed Justifications*. London: Pluto Press, 2005.
- Kubbealtı Vakfı. “Adalet”. *Kubbealtı Lügati*. Erişim [30 Haziran 2025].
<https://lugatim.com/s/adalet>.
- Lacey, Nicola. *State Punishment*. London: Routledge, 1994.
- Nietzsche, Friedrich. *Putların Alacakaranlığı*. çev. Mustafa Üzel. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Nietzsche, Friedrich. *Ahlâkın Soykütüğü*. çev. Zeynep Alangoya. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2011.
- Okay, Orhan. *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Parla, Jale. “Don Kişot gene seferde, bu kez İstanbul’da: Don Kişot: Çengi”, *Don Kişot’tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Platon. *Devlet*. çev. S. Eyüboğlu-M. A. Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

- Russell, Luke. *Kötülük*. çev. Bülent O. Doğan. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2024.
- Solomon, Robert C. *Adalet Tutkusu-Toplum Sözleşmesinin Kökenleri ve Temelindeki Duygular*. çev. Ertuğ Altınay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Tanpınar, Ahmet. Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Ten, Chin Liew. *Crime, Guilt, and Punishment*. Oxford: Clarendon Press, 1987.
- Türk Dil Kurumu. "Adalet". *Güncel Sözlük*. Erişim [30 Haziran 2025]. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Vlastos, Gregory. 'Socrates' Rejection of Retaliation', in *his Socrates: Ironist and Moral Philosopher*, Ithaca: Cornell University Press, p. 186, 1991.
- Vidmar, Neil. "Retribution and Revenge", *Handbook of Justice Research in Law*, edited by Sanders and Hamilton, New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2000.
- Yusoğlu, Nebahat. "Ahmet Mithat Efendi'nin Macera Romanlarında İntikam". *Acta Turcica*. y. III, s.1/2, 2011. https://actaturcica.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/01/iii_1b_9.pdf.
- Zaibert, Leo. "Punishment and Revenge", *Law and Philosophy*. 25: 81–118, 2006. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10982-004-6727-7>.